

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги. Ҳозирги кунда жахонда содир бўлаётган иклим ўзгаришлари кишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилишда ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатаси аъзоларига Мурожаатномасида янги 2018-йилга юртимизда, **“Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб-қувватлаш йили”**, деб ном беришни таклиф этганлиги ва 2017–2021-йилларда **“Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”**да ҳам бугунги кунда сувдан оқилона фойдаланишда ва химоя қилишда мавжуд бўлган муаммоларни ижобий ҳал этилишига алоҳида эътибор қаратди.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотлар доирасида кишлоқ хўжалиги соҳасини янада такомиллаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ривожи кўп жиҳатдан кишлоқ хўжалиги соҳасига боғлиқ. Юртбошимизнинг, Кишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимда сув ва сув иншоотлари ҳақида нутқ сўзлаб: **суғориш иншоотлари эскириб, тармоқлар яроқсиз ҳолга келиб қолгани оқибатида 830 минг гектар ерни суғоришда қийинчиликлар юзага келмоқда.** Бундан ташқари, 1 миллион 300 минг гектар суғориладиган ернинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, 18 минг километр коллектор ва дренаж тармоқларини босқичма-босқич тозалаш лозим. Шунингдек, 103 та йирик, 720 та ўрта ва кичик сув иншоотлари янгилаш ва таъмирлашга муҳтож. 2017-2018 йилларда бу тадбирлар учун давлат бюджетидан 1,5 триллион сўм, халқаро молия институтларининг 150 миллион доллар маблағини йўналтириш режалаштирилган. Бироқ шуларнинг ўзи билан соҳадаги мавжуд муаммоларни тўлиқ ҳал этиб бўлмайди.

Мамлакатимизда **ер ресурсларидан, шунингдек сув ресурсларидан самарали фойдаланиш** борасида ҳам кўплаб ишларни амалга оширишимиз зарур. Бу борада **сув омборлари тармоғини кенгайтириш** ҳисобидан лалми ерларни ўзлаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратиш керак¹лигини таъкидлади.

Мамлакатимиз ҳудудида суғориладиган ерлар бор-йўғи 4,3 млн. гектарни ташкил этса-да, суғориладиган ерлар қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг 90-95 фоизини етиштириб беради, яъни аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини қондиришда суғориладиган ерлар алоҳида аҳамиятга эга. Демак, сув мамлакатимиз қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришида асосий восита ролини ўйнайди. “Суғориладиган ҳудудларда сув табиатнинг бебаҳо бойлигидир, - деб таъкидлаган Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти Ислом Каримов, - бутун ҳаёт сув билан боғлиқ. Зотан, сув тамом бўлган жойда ҳаёт ҳам тугайди”².

Мамлакатимиз шароитида сув заҳираларининг кескин тақчиллиги, Орол муаммоси, қишлоқ хўжалик экинларини суғоришга сув ресурсларининг етишмаслиги Ўзбекистоннинг изчил ривожланишига ўз таъсирини ўтказиши мумкин бўлган асосий омиллардандир. Сувдан фойдаланишнинг самарадорлигини ошириш, сувни адолатли тақсимлаш, эҳтиёжга қараб иш тутиш, дарёларнинг юқори ва қуйи оқимларидаги минтақалар сув истеъмолчилари ва экотизимлар ўртасида келишувга эришиш Ўзбекистон ва Орол денгизи ҳавзасидаги бошқа давлатлар учун муҳим ҳаётий масалалардандир. Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримов “Орол муаммосига халқаро ҳамжамиятнинг янгича назар билан қараши ва англаб етишини шакллантиришга ёрдам бериши ҳамда Марказий Осиё минтақасининг аҳоли генафонди, ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини ҳимоя қилиш мақсадида ўта самарали ҳамкорлик учун

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Ризқ-рўзимиз бунёдкори бўлган қишлоқ хўжалиги ходимлари меҳнатини улуғлаш, соҳа ривожини янги босқичга кўтариш-асосий вазифамиздир.//Халқ сўзи.2017 йил,10 декабр.

² Каримов И.А. Ўзбекистан буюк келажак сари.– Т.: Ўзбекистон, 1999, 573 –бет.

асос бўладиган вазиятни яхшилаш бўйича аниқ чора-тадбирларни ишлаб чиқиш имконини беришга ишончим комил”³, - деб таъкидлаган сўзлари юқорида кўрсатилган сув билан боғлиқ экологик муаммоларни ижобий ҳал қилишга ёрдам беради.

Шу билан бирга Орол муаммоси ҳақида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида нутқ сўзлаб: Марказий Осиёда сув ресурсларидан оқилona фойдаланиш, Орол денгизи қуриши муаммоси, қўшни мамлакатлар билан яхши қўшничилик муносабатларини мустаҳкамлаш масалалари қуйди. Амударё ва Сирдарё хавзалари сув ресурсларидан фойдаланиш тўғрисидаги конвенциялар лойиҳаларини қўллаб-қувватлашини қайд этди ҳамда халқаро ҳамжамиятни Орол денгизи буткул қуришининг олдини олишга чақирди. Хусусан, “Бугунги куннинг энг ўтқир экологик муаммоларидан бири – Орол ҳалокатига яна бир бор эътиборингизни қаратмоқчиман. Мана, менинг қўлимда – Орол фожиаси акс эттирилган харита. Ўйлайманки, бунга ортиқча изохга ҳожат йўқ. Денгизнинг қуриши билан боғлиқ оқибатларни бартараф этиш халқаро микёсдаги саъй-ҳаракатларни фаол бирлаштиришни тақозо этмоқда. Ўзбекистон Президенти БМТ томонидан Орол фожиасидан жабр кўрган аҳолига амалий ёрдам кўрсатиш бўйича шу йил қабул қилинган махсус дастур тўлиқ амалга оширилиши лозимлигини таъкидлади”⁴.

Шуни ҳам таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони⁵га 1-илова тарзида тасдиқланган 2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 3.3 йўналиши айнан қишлоқ хўжалиги шу билан бир қаторда суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш,

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг “Орол муаммоларини бартараф этиш йўлидаги халқаро ҳамкорлик” мавзусидаги ўтказилган конференция иштирокчиларига табриги.// Халқ сўзи, - 2008 йил, 13 март.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқ. Халқ сўзи, - 2017 йил, 23 сентябрь.

⁵ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 982-модда.

мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори бўлган қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш ва глобал иқлим ўзгаришлари ва Орол денгизи қуришининг қишлоқ хўжалиги ривожланиши ҳамда аҳолининг ҳаёт фаолиятига салбий таъсирини юмшатиш бўйича тизимли чора-тадбирлар кўриш каби нормаларни ўз ичига олган.

Юқорида кўрсатилганлардан кўриниб турибдики, сув ресурслари Ўзбекистон учун фақат аҳоли, саноат ва деҳқончиликни сув билан таъминлайдиган манбаи бўлибгина қолмасдан, балки ижтимоий-иқтисодий ривожланиш ва экологик ҳолатнинг маълум даражада сақлаб турувчи омил эканлигини таъкидлаш ўринлидир.

Бугунги кунда мамлакатимизда бозор иқтисодиёти муносабатлари қарор топаётган шароитда, қишлоқ хўжалигида туб ислохотлар амалга оширилаётганда, фермер хўжалиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришда асосий субъект сифатида фаолият юритаётганлиги, сувдан фойдаланувчилар уюшмаларининг ташкил этилганлиги, сувдан фойдаланишнинг ҳавза бошқарувида ўтилганлиги муносабати билан сувдан фойдаланиш билан боғлиқ ҳуқуқий масалаларни тадқиқ этиш долзарб бўлиб турибди.

Ушбу мавзуни ўрганишнинг ўта долзарблиги ҳаракатдаги сув қонунчилигини бугунги кун талабидан орқада қолганлиги, сувдан фойдаланиш билан боғлиқ кўпгина муносабатлар (режалаштириш, лимитлаш, сув учун ҳақ тўлаш, шартнома тузиш ва ҳоказо) етарли даражада тартибга солинмаганлигида, сув қонунчилигини такомиллаштириш зарурияти кун тартибида турганлигида ҳам кўриш мумкин. Ва, ниҳоят, республикамиз мисолида сув ҳуқуқи билан боғлиқ бўлган илмий муаммоларни жуда кам ўрганилганлиги ушбу мавзунинг долзарблигини янада оширади.

Битирув малакавий ишининг обекти. Фермер хўжалигининг сувдан фойдаланишини химоя қилишни ҳуқуқий тартибга солишнинг ҳамда қонун

хужжатларининг бугунги ҳолати ва истикболи хусусидаги ҳукукий муаммоларни ташкил этади.

Ишнинг предметини бозор иқтисодиёти шароитида сувдан фойдаланишнинг ҳукукий тартибга солишни ҳукукий таъминлашнинг ўзига хос жиҳатлари, қонунчилигини бузганлик учун жавобгарликка тортиш масалалари ва уларни ривожлантириш масалалари ташкил этади сув ташкил этади.

Битирув малакавий ишининг мақсади. Фермер хўжалигининг сувдан фойдаланишини ҳукукий тартибга солишнинг илмий-амалий таҳлил этиш, муаммоларни ўрганиш ва сув қонунчилигини бузганлик жавобгарлик масалаларини ўрганиш, илмий жиҳатдан таҳлил қилиш, сув ҳукуқи назариясини бойитиш, сув қонунчилигини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ишнинг вазифалари қўйидагилардан иборат:

- фермер хўжалигида сувдан фойдаланиш тушунчаси ва ўзига хос хусусиятлари;
- сув истеъмолчилар уюшмаси сувдан фойдаланишдаги ўрни ва аҳамияти;
- Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисидаги қонундаги муаммоларни таҳлил этиш;
- сув қонунчилигини бузганлик учун юридик жавобгарлик тушунчаси, ўзига хос хусусиятларини очиқ бериш ва таҳлил этиш;
- фермер хўжалигининг сувдан фойдаланишини ҳукукий тартибга солиш соҳасидаги ҳукукбузарлик тушунчаси ва уларнинг моҳияти
- сув қонунчилигини бузганлик учун юридик жавобгарлик қонунчилигини такомиллаштиришга оид таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

Тадқиқот услуби. Киёсий-ҳукукий, тизимли мантикий таҳлил, амалиёт натижаларини умумлаштириш, тарихий, илмий билиш каби усуллардан кенг фойдаланилган ва имкон даражасида қўлланилган.

Малакавий иш натижаларининг аҳамияти. Ўтказилган тадқиқот иши материалларидан ТДЮУда ,“Экология ҳуқуқи”, “Сув ҳуқуқи”, “Аграр ҳуқуқи”, “Табиий ресурслар ҳуқуқи”,“Трансчегаравий сувлар ва атроф муҳит халқаро ҳуқуқи”, фанларидан маърузалар ўқишда фойдаланш мумкин.

Малакавий ишнинг тузилиши. Мазкур битирув малакавий иши: кириш, 6 та параграфни ўз ичига олган 3 боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Ишнинг умумий ҳажми 75 бет.

I БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИНИ СУВДАН Фойдаланишини ҳуқуқий таъминлаш

1.1. Фермер хўжалигини сувдан фойдаланишини ҳуқуқий асослари ва ҳуқуқий кафолати.

Мамлакатмизда амалга оширилаётган бугунги ижтимоий, иқтисодий ислохотлар шароитида қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг ўзига хос хусусиятларини очиб бериш, унинг тушунчасини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг умумназарий масалалари юридик адабиётларда етарли даражада аграр-ҳуқуқшунос олимлар томонидан ўрганилган. Ушбу асарларда турли субъектларга сувни фойдаланиш учун бериш тартиби ва шартлари, шунингдек уларга берилган сув ресурсларидан фойдаланиш бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар таҳлил этилган.

Чунончи, Ш.Х.Файзиевнинг фикрига кўра, сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш деганда, жисмоний ва юридик шахсларнинг турли эҳтиёжларини қондириш мақсадида сувларнинг фойдали хоссаларини ўзлаштирилиши тушунилади⁶.

А.Н.Нигматовнинг фикрига кўра, қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш деб қишлоқ хўжалик товар маҳсулотларини ишлаб чиқариш мақсадида қонуний ташкил этилган қишлоқ хўжалиги ҳуқуқи субъектларининг сув ресурсларидан фойдаланишдаги ҳуқуқ ва мажбуриятларига айтилади⁷.

Г.Г. Файзуллаеванинг фикрига кўра, сувдан фойдаланиш ҳуқуқи деганда, давлат ёки у ваколат берган органлар томонидан белгиланган, маъқулланган ва ўрнатилган сув ресурсларини ўзлаштириш, уларни иқтисодий маънода эксплуатация қилиш жараёнида келиб чиқадиган

⁶ Файзиев Ш.Х. Сув ҳуқуқий муносабатлар// Сув ҳуқуқи. Дарслик. Маъсул муҳаррир: Усмонов М.Б., Жураев Й.О. – Тошкент.: ТДЮИ, 2004. -Б-22.

⁷ Сув ҳуқуқи. Дарслик. Маъсул муҳаррир: Усмонов М.Б., Жураев Й.О. –Тошкент.:ТДЮИ, 2004. -Б. 147-148.

муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндиси тушунилади⁸.

Ж.Т.Холмўминовнинг таъкидлашича, сувдан фойдаланиш ҳуқуқи асосан икки ҳолат билан боғлиқ. Биринчидан у сув ҳуқуқининг асосий институтларидан бири бўлиб сув ва сувдан оқилона фойдаланиш, уни муҳофаза қилиш ҳамда сув билан боғлиқ барча муаммоларни ўз ичига олади, иккинчидан, сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан боғлиқ бўлади⁹.

Режали иқтисодиётдан бозор иқтисодиёти муносабатларига ўтилиши муносабати билан сувдан фойдаланиш устидан давлат бошқарувининг ҳудуд тамойилига ўтилганлиги, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш тизими ўзгарганлиги, бугунги кунда қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликлари асосий ишлаб чиқариш субъектига айланганлиги, сувдан фойдаланиш уюшмалари ташкил топганлиги қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишнинг ҳуқуқий муаммолари устида тадқиқот олиб боришда янгича ёндашишни талаб қилмоқда. Бозор иқтисодиётини ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ривожлантириш бевосита сувдан фойдаланиш билан чамбарчас боғлиқ бўлганлиги сабабли қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқи институтини такомиллаштириш зарурияти туғилмоқда.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг сувдан қатъий мақсад белгиланган ҳолда фойдаланилишидадир. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг мақсадли хусусияти асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга қаратилган бўлади. Шунини ҳам таъкидлаш керакки, қишлоқ хўжалигида сувдан асосий фойдаланувчилар фермер хўжаликлари ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг сувдан қатъий мақсад белгиланган ҳолда фойдаланилишидадир. Қишлоқ

⁸ Файзуллаева Г.Г. Сув ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи // Сув ҳуқуқи. Дарслик. Маъсул муҳаррир: Усмонов М.Б., Жураев Й.О.- Тошкент.: ТДЮИ, 2004.-Б.103.

⁹ Холмўминов Ж.Т. Табиий ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий муаммолари.-Тошкент.:Фалсафа ва ҳуқуқ, 2009. – Б.88.

хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг мақсадли хусусияти сув объектларини фермер хўжаликларига беришда аниқ мақсад ўрнатилишидан иборат деб ҳисоблаш мумкин. Давлат фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун сувни фойдаланишга берар экан, ундан фойдаланиш тартиби ва мақсадларини аниқлайди, уларни тегишли тартибда ва миқдорда фойдаланиш мажбуриятларини белгилайди. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг мақсадли хусусияти асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштиришга қаратилган бўлади.

Мустақилликка эришганимиздан сўнг бозор иқтисодиётига ўтиш муносабати билан сув қонунчилигини такомиллаштириш бўйича маълум ишлар амалга оширилди. Фермер хўжалигини сувдан фойдаланишини **ҳуқуқий асосларини** шартли равишда **уч турга** бўлишимиз мумкин. Булар: *халқаро шартномалар, қонунлар ва қонуности ҳужжатлар*.

Халқаро шартномалар асосий қонунимиз ҳисобланмиш Конституциямизнинг муқаддимасида ҳам устунлиги сўзсиз эътироф этилган. Сув ва сувдан фойдаланиш бўйича бир нечта халқаро Конвенциялар қабул қилинган. Мазкур халқаро шартномалар сувдан фойдаланишини ҳуқуқий асоси ҳисобланади. Биз қуйида бир нечтасини мисол сифатида кўриб чиқамиз. 1992 йил Хельсинки шаҳрида қабул қилинган Сув Конвенциясини ва 1992 йил Хельсинкида қабул қилинган Трансчегаравий сувлар ва халқаро кўллардан фойдаланиш ва химоя қилиш тўғрисидаги Конвенция мисол қилиб олсак бўлади.

Бундан ташқари, икки ва кўп томонлама шартномалар орқали ҳам трансчегаравий сувлар тартибга солинади. Мазкур норма “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунинг 4-моддасида белгиланган. Масалан: Сув ресурсларидан оқилона ва ўзаро манфаатли фойдаланиш, гидротехник иншоотлардан фойдаланишда қарама-қарши томонларнинг манфаатларни қилиштириш мақсадида, 1998 йилнинг март ойида Қозғистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон ўртасида “Сирдарё дарёси ҳавзаси сув-энергетик ресурсларидан фойдаланиш тўғрисида”ги қелишув имзоланди.

Қонунларга тўхталадиган бўлсак, Ўзбекистон Республикасини мустақил давлат деб эълон қилинган дастлабки кунидаёқ қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги Конституциявий қонун¹⁰да иқтисодий тизимимиз асосларини яратишга қаратилган биринчи қадамлар қўйилди. Ушбу қонуннинг 7-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси давлат мустақиллигининг моддий асоси унинг мулкидир. Республика ҳудудидаги ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси, табиий ва бошқа ресурслар Ўзбекистон Республикасининг миллий бойлиги, мулки ҳисобланади. Кейинчалик асосий қонунимиз ҳисобланмиш Конституцияда ҳам ўз аксини топган. Хусусан 55-моддасида ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий захиралар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасида деб ўз аксини топган. “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасида сув Ўзбекистон Республикасининг давлат мулки — умуммиллий бойлик ҳисобланиши, сувдан оқилона фойдаланиш лозим бўлиб, у давлат томонидан қўриқланиши белгиланган.

Бундан ташқари, кодексларимизда ҳам сув ва сувдан фойдаланиш соҳасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси, Меҳнат кодекси, Солиқ кодекси, Ер кодекси, Жиноят кодекси, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларда ўз аксини топган. Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ тўлаш тартиби, муддатлари, имтиёзлар бериш Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексида белгиланган бўлса, жавобгарлик масалалари Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 60,72,74,75,76-моддаларида ўз аксини топган бўлса, Жиноят кодексининг 203-моддасида белгиланган.

Фуқаролик кодексида зарарни қоплаш тўғрисидаги умумий қоидаларни назарда тутди. Буларнинг барчаси сувни муҳофаза қилиш соҳасидаги зарарни

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 йил, 268-модда.

коплаш билан боғлиқ фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарликни қўллашда ўзига хосликлар мавжудлигидан далолат беради.

Жумладан, Ер кодексининг 77-моддасида белгиланишича, сув фонди ерларида сув объектларига салбий таъсир кўрсатадиган хўжалик фаолияти юритиш ва қурилиш ишлари олиб бориш таъқиқланади.

Юқоридагилар бир қаторда, қонунларимизда ҳам фермер хўжалигининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқий асослари ва ҳуқуқий кафолатлари белгиланган. Жумладан, 1993 йилда Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни¹¹. Мазкур қонунда сувга доир муносабатларни тартибга солишдан иборатлиги ва қонуннинг асосий вазифалари аҳоли ва иқтисодиёт тармоқлари эҳтиёжлари учун сувлардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, сувларни бўлғаниш, ифлосланиш ва камайиб кетишдан сақлаш, сувларнинг зарарли таъсирининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, сув объектларининг ҳолатини яхшилашдан, шунингдек сувга доир муносабатлар соҳасида корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, фермер, деҳқон хўжаликлари ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборатдир деб белгиланган. Бундан ташқари, сув муносабатлари тушунчаларига таърифлар ҳам берилган. Сув ҳуқуқининг асосий ва мустақил институтларидан бири сифатида қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқи турли қишлоқ хўжалик корхоналари томонидан сувдан ва сув хўжалиги иншоотларидан фойдаланиш, шунингдек уларнинг сувдан фойдаланиш тартиби ва шартлари, сув объектларидан оқилона фойдаланиш юзасидан ҳуқуқ ва мажбуриятлари, сувни муҳофаза қилиш, сув қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик муносабатларини тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар йиғиндисидир.

Бундан ташқари, 2004 йилда янги таҳрирда қабул қилинган “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни¹²да ҳам фермер хўжалигининг сувдан

¹¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

¹² Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

фойдаланиш ҳуқуқий асослари ва ҳуқуқий кафолатлари белгиланган. Мазкур қонунинг 15-моддасида фермер хўжаликларининг сув истеъмоли уларга хизмат кўрсатувчи сув истеъмолчилари уюшмалари томонидан белгиланадиган сув объектларидан сув олиш лимитлари асосида белгиланган тартибда амалга оширилади, деб белгиланган. Сув истеъмолчилари уюшмалари терминида “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунда қуйидагича таъриф берилган: Сув истеъмолчилари уюшмалари — юридик шахс бўлган сув истеъмолчилари томонидан сувга доир муносабатлар соҳасидаги ўз фаолиятларини мувофиқлаштириш, шунингдек умумий манфаатларини ифодалаш ва ҳимоя қилиш учун ихтиёрий асосда ташкил этиладиган нодавлат нотижорат ташкилоти.

2012 йилда янги таҳрирда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни¹³да ҳам фермер хўжалигининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқий асослари ва ҳуқуқий кафолатлари белгиланган. Мазкур Қонуннинг 28-моддасида қуйидагича норма белгиланган: Фермер ва деҳқон хўжаликлари сув истеъмолини уларга хизмат кўрсатувчи сув истеъмолчилари уюшмалари томонидан белгиланадиган сув объектларидан ҳар йилги сув олиш лимитлари асосида бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари билан тенг ҳуқуқларда амалга оширади. Фермер ва деҳқон хўжаликлари учун сув объектларидан сув олиш лимитлари уларнинг розилигисиз ўзгартирилиши мумкин эмас, манбаларнинг суви камайган ҳоллар бундан мустасно. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг сув истеъмоли ҳуқуқини давлат органлари томонидан чеклашга фақат қонун ҳужжатларида белгиланган ҳолларда йўл қўйилади, деб белгиланган.

Юқоридагилардан ташқари, бир қанча қонуности ҳужжатлари ҳам қабул қилинган бўлиб, уларда фермер хўжалиги сувдан фойдаланишининг ҳуқуқий асосларидан бири ҳисобланади.

¹³ Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 1-модда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2003 йил 27 октябрдаги ПФ-3442-сон Фармонида илова тарзида тасдиқланган Фермер хўжаликларини ривожлантириш Концепцияси. Мазкур Концепция Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалигида ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим йўналишлари тўғрисида” 2003 йил 24 мартдаги ПФ–3226-сон Фармонида мувофиқ ишлаб чиқилган. Мазкур Концепцияда ер ва сув ресурсларидан мақсадли, оқилона ва унумли фойдаланганлик, тупроқ унумдорлигини оширганлик ва ерларни мелиоратив жихатдан яхшилаганлик учун фермерларни рағбатлантириш ҳамда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тизимини амалга ошириш чора-тадбирлари белгилаб берилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармонида 1-илова тарзида тасдиқланган 2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 3.3-йўналиши айнан қишлоқ хўжалиги шу билан бир қаторда, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини янада яхшилаш, мелиорация ва ирригация объектлари тармоқларини ривожлантириш, қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариш соҳасига интенсив усулларни, энг аввало, сув ва ресурсларни тежайдиган замонавий агротехнологияларни жорий этиш, унумдорлиги юқори бўлган қишлоқ хўжалиги техникасидан фойдаланиш каби нормаларни ўз ичига олган. Шу билан бир қаторда, шуни ҳам таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 октябрдаги “Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5199-сонли Фармони¹⁴ни ҳам таъкидлаб ўтишимиз лозим. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 февралдаги “Қишлоқ ва сув хўжалигини давлат томонидан бошқариш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар

¹⁴ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.10.2017 й., 06/17/5199/0078.

тўғрисида”ги ПФ-5330-сонли Фармони¹⁵ билан Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги иккига, яъни Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ва Сув хўжалиги вазирлигига ажратилди. Сув ва сувдан фойдаланиш соҳасида махсус орган Сув хўжалиги вазирлиги бўлди. Бу ўзгариш сув соҳасини тубдан такомиллаштиришга яна бир қадам булди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қорорларида ҳам фермер хўжалиги сувдан фойдаланишининг ҳуқуқий асослари ва ҳуқуқий кафолатлари белгиланган. Мисол тариқасида қуйидагиларни келтиришимиз мумкин: 2013 йил Вазирлар Маҳкамасининг 82-сонли қарорига илова тарзида тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида” Низом, 2003 йил 21 июльдаги 320-сонли “Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида” қарори, 1998 йил 7 январдаги 11-сонли қарори билан тасдиқланган “Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисида” Низом, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январь 8-сон қарорига 7-илова тарзида тасдиқланган “Қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудида ўзаро сув хўжалиги муносабатларини тартибга солиш тартиби тўғрисида” Намунавий Низом ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда ҳуқуқий асослари ва кафолати белгиланган. Санаб ўтилган ҳуқуқий ҳужжатларда қишлоқ хўжалигида хусусан фермер хўжалигида сувдан фойдаланишга тегишли бўлган қоидалар ўз аксини топган.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, сувларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилona фойдаланиш жараёнини давлат томонидан бошқаришда маъмурий-ҳудудий тамойил қўлланилиб келинган бўлиб, сувга доир муносабатларни тартибга солишни қийинлаштирар эди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида”ги 2003 йил 21 июль 320-сонли қарори билан маъмурий-ҳудудий тамойилдан воз кечилиб, ирригация

¹⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.02.2018 й., 13/18/0173/0451.

тизимларини бошқаришнинг ҳавза тамойилига ўтиш белгиланди. Ушбу қарорга мувофиқ сувларни давлат томонидан бошқаришнинг ҳавза тамойилига асосланган Ўзбекистон Республикаси қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги тизимида сув хўжалиги Бош бошқармаси ва унинг ирригация тизимлари ҳавза бошқармалари ташкил этилди. Ушбу соҳадаги фармон ва қарорлар қоида-талаблари белгиланган доирада вазирлик, давлат қўмиталари, идоралар, корхона, ташкилот, муассасалар ва жисмоний шахслар учун меъёрий аҳамият касб этади.

Фермер хўжалигини сувдан фойдаланишини ҳуқуқий асосларини Россия Федерацияси мисолида кўрадиган бўлсак, Россия Федерациясининг Сув кодекси – бу Россияда сувдан фойдаланиш соҳасида муносабатларни тартибга солувчи асосий кодификацияланган норматив-ҳуқуқий ҳужжат ҳисобланади. Россия Федерацияси Сув кодекси¹⁶ 2006 йил 12 апрелда Давлат Думаси томонидан 2006 йил 26 майда Федерация Кенгаши томонидан тасдиқланган ва Россия Федерацияси Президенти томонидан 2006 йил 3 июнда имзоланган. Мазкур кодекс 2007 йил 1 январдан қўлдан кўчга кирган экан. Россия Федерацияси Сув кодексининг 2-моддасига кўра, Россия Федерациясида сув қонунчилиги ушбу кодекс, бошқа федерал қонунлар ва Президент фармонлари, Ҳукумат қарорлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари қарорларидан иборатлиги белгиланган.

Россия Федерацияси Сув кодексининг 45-моддасида сувни бошқариш режимлари, махсус релефлар, сув омборларини тўлдириш ва ишларни бажариш Россия Федерацияси ҳукумати томонидан тасдиқланган федерал ижроия ҳокимияти томонидан амалга оширилиши белгиланган. Мазкур орган сув омборлари, сув ресурсларидан фойдаланиш қоидалари улардан фойдаланиш тартибини, шу жумладан, сув хавзаларини тўлдириш ва иш режимини белгилайди. Сув омборларини техник эксплуатация қилиш ва яхшилаш қоидалари уларнинг қўйи ва қирғоқларидан фойдаланиш тартибини белгилайди.

¹⁶ www.pravo.gov.ru/proxy/ips

Қирғизистон Республикаси мисолида кўрадиган бўлсак, 1994 йил 14 январда “Сув тўғрисида”ги Қирғизистон Республикаси Қонуни қабул қилинган. Мазкур қонунда Қирғизистон Республикасидаги сув муносабатлари Қирғизистон Республикасининг "Сув тўғрисида"ги Қонун¹⁷и ва унга мувофиқ чиқарилган бошқа қонунчилик ва меъёрий ҳужжатлар билан тартибга солиниши белгиланган. Ушбу қонун 71-моддадан иборат бўлиб, 12-моддасида қуйидагича норма белгиланган:

Қирғизистон Республикаси Хукумати томонидан махсус ваколат берилган давлат органлари:

- сувдан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилишни ташкил қилиш ва тартибга солиш, сув ресурсларидан фойдаланиш, қолдиқ ва истеъмол қилишдан фойдаланиш ва уларни химоя қилиш бўйича тушунчалар ва дастурларни ишлаб чиқиш;

- сув фонди фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга ошириш;

- сувдан фойдаланиш учун лимит ва стандартларни белгилаш;

- сувдан фойдаланиш ҳуқуқи учун лицензия бериш;

- сув объектлари мониторингини ташкил қилиш;

- сув кадастри ва сув балансларининг сақланиши;

- сувнинг давлат ҳисобини сақлаш ва улардан фойдаланиш каби ваколатлари ўзида акс этирган.

Қозоғистон Республикаси мисолида кўрадиган бўлсак, Қозоғистон ҳудудида асосан арид иқлимли минтақа ҳукмрон бўлганлиги сабабли сув ҳаёт манбаи ва энг асосий ижтимоий муносабатларнинг объекти ҳисобланилади. 1999 йил 30 августда Республика референдумида қабул қилинган, Қозоғистон Республикаси Конституциясининг 6-моддаси, 3-бандига мувофиқ сув, бошқа табиий объектлар сингари, давлат мулки ҳисобланилади. Лекин Қозоғистонда сувдан фарқли равишда, ер участкаси хусусий мулк сифатида эътироф этилиши мумкин.

¹⁷ www.minjust.gov.kg

Қозоғистонда сувга оид муносабатлар унинг Конституцияси асосида қабул қилинган Сув кодекси (1999 йил 31 март № 2061-12) ва бошқа норматив ҳужжатлар орқали тартибга солинади. Унда собиқ Иттифок республикалари ичида биринчилар қаторида Сув кодекси қабул қилинди. Лекин, 1993, 1996, 1999, 2001 йилда унга бир қанча қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган. Охир оқибатда, 2003 йил 9 ноябрда янги таҳрирдаги Сув кодекси қабул қилинди. У 32 боб, 146 моддадан иборатдир. Шундай қилиб, 2003 йилдан бошлаб қўшни Республикада янги сув қонунчилиги амалга татбиқ қилина бошланди.

Янги таҳрирдаги Сув кодексининг 2-моддасига биноан Қозоғистон Республикасида ратификация қилинган халқаро сув манбалари миллий қонунчилик нормаларига нисбатан устиворликка эга. Афсуски ушбу норма аввалги Сув кодексида йўқ эди. Бу янги ҳуқуқий ҳолат Орол ҳавзасида жойлашган Марказий Осиё давлатларида Сирдарё сингари халқаро сув объектларидан келишилган ҳолда фойдаланишни ва уларни муҳофаза қилиш имкониятини янада кенгайтиради.

Сувга оид ҳуқуқбузарликлар тури, сувдан фойдаланишда келиб чиқадиган низоларни ҳал қилишнинг умумий жиҳатлари сув қонунчилигида аниқлаштириб берилган ҳамда тегишли жиноий, маъмурий, интизомий ва фуқаровий жавобгарликларни қўллаш орқали амалга оширилади.

Қозоғистон Республикаси Сув кодексининг 11-қисм, 31-боб, 141-145-моддаларига биноан халқаро сув объектларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишни давлатлараро тузилган шартномалар орқали амалга оширади. Халқаро ҳамжамият олдида олинган барча мажбуриятлари Қозоғистонда тегишли ҳужжат олий қонун чиқарувчи ҳокимият томонидан ратификация қилингандан сўнггина бажариш маъсулияти келиб чиқади. Давлатлараро юзага келадиган сувга оид низоларни ихтиёрий, ўзаро ҳурмат, тенг ва тотув қўшничилик принципларига амал қилган ҳолда музокаралар ўтказиш орқали ҳал қилинади. Агарда ушбу музокаралар натижа бермаса, халқаро арбитраж

жараёнлари ёки бошқа ўзаро келишилган ҳуқуқий процессуал нормалар орқали ҳал қилишни Сув кодекси эътироф этади.

1.2. Фермер хўжалиги сув истеъмолчиси сифатида

Фермер хўжаликларининг устуворлик асосида ривожланиши оқибатида сувдан фойдаланиш тизими анча мураккаблашди. Хусусан, илгари қишлоқ хўжалиги ерлари ширкат хўжаликлари ихтиёрида бўлган ва ҳудудни сув билан таъминлаш ҳам улар зиммасида бўлган. Битта хўжалик ҳудудидаги ички каналлар, гидротехник иншоотлар ва мелиоратив техникалар, мол-мулклардан фойдаланадиган кўплаб фермер хўжаликлари пайдо бўлганлиги, шунингдек, ҳудудда кўплаб деҳқон хўжаликлари ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштириб сув истеъмолчилари сифатида майдонга чиқиши табиий равишда қуйи бўғинда сувдан фойдаланиш муносабатларини тартибга солиш субъект фаолияти заруратини кетириб чиқаради. Бу масала аксарият ривожланган давлатларда Сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ) томонидан тартибга солинади. Хусусан Ўзбекистонда ҳам.

Айни пайтда, республикаимиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилган иқтисодий ислохотларнинг талабларидан келиб чиққан ҳолда сувдан фойдаланишнинг энг қуйи бўғинида ҳам қатор янги тизимлар жорий этилди. Бундай тизимлардан бири Сув истеъмолчилари уюшмаларини (СИУ) ташкил этиш ҳисобланади. Сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 5 январдаги 8-сонли “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чоратадбирлари тўғрисида”ги қарорига асосан фаолият юритади. СИУ Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 72-моддаси талаблари доирасида ноижорат, нодавлат ташкилот сифатида ташкил этилган бўлиб, асосан, ўз фаолиятини сув истеъмолчиларининг тўловлари ҳисобига молиялаштиради.

Мазкур қарор билан тасдиқланган “Қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудида ўзаро сув хўжалиги муносабатларини тартибга солиш тартиби” собиқ ширкат хўжаликлари ички суғориш

тармоқлари ҳудудида жойлашган барча сув истеъмолчиларини сувдан биргаликда жамоа бўлиб фойдаланиш учун ихтиёрий равишда бирлашишни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солди.

СИУлар сув хўжалиги қуйи тизимидаги ташкилий-иқтисодий муносабатларни ривожлантириш имконини беради ва собиқ ширкат хўжаликлари тасарруфидаги ирригация-мелиорация тармоқларини эксплуатация қилиш, ташкил қилинган фермер хўжаликларига ўз вақтида талаб қилинадиган сувни етказиб бериш вазифаларига хизмат қилади. СИУлар, асосан, аниқ ирригация-мелиорация тизимига боғлиқ бўлган сув истеъмолчиларнинг ўз хоҳиши билан тузиладиган ва улар томонидан бошқариладиган нотижорат ва нодавлат ташкилотдир. Яъни Сув истеъмолчилари уюшмаси муайян миқдорда сув олиш, ундан самарали фойдаланиш ва оқавага чиқариш билан боғлиқ хўжалик фаолиятини амалга оширувчи фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари ва бошқа сув истеъмолчиларининг бирлашмасидир. Қишлоқ хўжалигида сув истеъмолчилари чекланган миқдордаги сувни олиш, ундан ва ички сув хўжалиги объектларидан фойдаланиш билан боғлиқ хўжалик ҳамда бошқа фаолиятларини амалга оширувчи фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда бошқа сув истеъмолчилари ҳисобланадилар. СИУларни ташкил этишдан мақсад қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишнинг энг қуйи бўғинида адолатли сув тақсимооти ва ирригация-мелиорация тармоқларидан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш орқали уюшма ҳудудида сувдан самарали фойдаланиш учун истеъмолчиларнинг техник-молиявий имкониятларини бирлаштиришдан иборат.

Таҳлилларга таянадиган бўлсак, қуйи бўғинда сув тақсимлаш тизимини такомиллаштиришга йўналтирилган СИУлар фаолиятини йўлга қўйиш зарурати ва бевосита иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришдаги ўрни ва фермер хўжаликларининг сувдан фойдаланиш муносабатларини ривожлантиришнинг қуйидаги муаммоларини ҳал этиш билан бевосита боғлиқ:

Сувдан фойдаланиш тизимида СИУ фаолиятини тақозо этувчи асосий омиллар:

1. *Ижтимоий-иқтисодий омиллар* - қишлоқ хўжалигида фермер хўжаликларининг мол-мулкка хусусий эгалиги билан бирликда ер ва сувни хусусийлаштириш имконияти мавжуд эмаслиги; мол-мулк хусусий бўлган вазиятда фаолият юритувчи фермер ва деҳқон хўжаликларига сув етказиб бериш борасидаги хизматлар кўрсатиш тизимида ҳам давлат мулки салмоғини камайтириш зарурати; собиқ ширкатлар ўрнида фермер ва деҳқон хўжаликлари фаол сувдан фойдаланувчи субъект сифатида ижтимоий муаммоларни пайдо қилиши

2. *Технологик-иқтисодий омиллар* - сув истеъмолчилари географик жиҳатдан ирригация тармоқлари бўйича турлича жойлашганлиги мустақил равишда сувни адолатли тақсимлаш имкониятини инкор этади; сув сарфини ҳисобга олиш заруратининг ортиб бориши, сув ўлчаш тизимидаги техник муаммоларга ҳар бир ҳудудда мавжуд хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда ёндашиш; сув исрофгарчилигига ва сув танқис бўлган йилларда эса турли ижтимоий низоларга олиб келишининг олдини олиш; СИУлар ресурслар ҳисобига ички хўжалик суғориш тармоқларини техник эксплуатация қилиш ва сувдан фойдаланишни ташкил этиш масаласини ҳал этади.

3. *Молиявий-иқтисодий омиллар* - суғориладиган деҳқончилик шароитида сув ресурслари аҳамияти беқиёслиги билан биргаликда, суғориш учун яроқли сув захираларининг талабга нисбатан анча камлиги; аҳоли сонининг кўпайиши ва экин майдонларининг муомаладан чиқиб кетиши натижасида жон бошига тўғри келадиган сувли майдонларнинг камайиши; глобал иқлим ўзгариши таъсирида сув балансининг бузилиши ва республикага оқиб кираётган сув манбаларининг трансчегаравий дарёлар билан боғлиқлиги; қуйи ирригация-мелиорация тармоқларини ишга шай ҳолда сақлашда давлат маблағларининг етишмаслиги боис сув истеъмолчилари маблағларини жалб қилиш зарурати.

Юқоридаги 8-сонли қарорга асосан, СИУлар гидрографик принцип ёки сув ресурсларини оқилona бошқариш ва улардан фойдаланишни таъминлайдиган бошқа шартлар бўйича ташкил этилади. Юридик шахс ташкил этган ҳолда фермер хўжаликлари, деҳқон хўжаликлари, шунингдек бошқа сув истеъмолчилари – юридик шахслар сув истеъмолчилари уюшмаларининг муассислари бўлиши мумкин. Сув истеъмолчилари уюшмаларига фермер ва деҳқон хўжаликлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек бошқа сув истеъмолчилар аъзо бўлиш мумкин. Бундан кўришимиз мумкинки, фермер хўжаликлари ҳам сув истеъмолчиси бўлиши белгиланган.

“Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунда сув истеъмолчилар ва сувдан фойдаланувчиларни бир биридан фарқлаган. Жумладан, Сув хўжалигининг фойдаланувчи ташкилотлари, сув истеъмолчилари уюшмалари, коммунал-маиший соҳа, гидроэнергетика корхоналари, бошқа корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахслар сувдан фойдаланувчилар бўлиши мумкин.

Сув истеъмолчилари корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, фермер ва деҳқон хўжаликлари, шунингдек Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар сув истеъмолчилари бўлиши мумкинлиги белгиланган. Сув истеъмолчилари ва сувдан фойдаланувчиларнинг фарқи шундаки, **сув истеъмолчиси** – ўз эҳтиёжларини қондириш учун сув объектидан сув ресурсларини белгиланган тартибда ва лимитларда оловчи юридик ёки жисмоний шахс бўлса, **сувдан фойдаланувчи** – юридик ва жисмоний шахслар томонидан сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда улардан ўз эҳтиёжлари учун фойдаланиш тушунилади.

Фермер хўжаликларига келадиган бўлсак, сув истеъмолчиси ҳам сувдан фойдаланувчи ҳам бўлиши мумкин. Фермер хўжалиги қишлоқ

хўжалиги маҳсулотларини етиштиришга ихтисослашган бўлса, сув истеъмолчиси ҳисобланади.

Балиқчилик фермер хўжалиги тартибда фаолият юритадиган фермер хўжаликлари сув истеъмолчиси ҳам, сувдан фойдаланувчи ҳам бўлади. Агар балиқчилик фермер хўжалиги табиий сув ҳавзаларида ташкил қилинган бўлса, сувдан фойдаланувчи ҳисобланади. Чунки сув ресурсларини сув объектидан олмаган ҳолда фойдаланмоқда. Агар сунъий сув ҳавзалари ташкил қилиб балиқчилик билан шуғулланса, сув истеъмолчиси ҳисобланади. Чунки сув объектидан сув ресурсларини белгиланган тартибда ва лимитларда олиб фойдаланади.

Балиқчилик фермер хўжалигини ташкил қилишга оид бир нечта норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқарилган. Жумладан, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Балиқчилик тармоғини жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3657-сон Қарор¹⁸и, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2939-сон қарори¹⁹, Вазирлар Маҳкамасининг “Балиқ овлаш хўжаликларига табиий сув ҳавзалари участкаларини ажратиш, балиқни саноат йўли билан овлаш, балиқ овлаш хўжаликларининг табиий сув ҳавзаларидан фойдаланганлиги учун ижара тўловини ҳисоблаш ва ундириш тартиби тўғрисида” Низоми²⁰ ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган.

Сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларини сув билан таъминлаш устуворлик бўйича, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунига мувофиқ ва сувдан белгиланган лимит бўйича фойдаланиш ва сув истеъмоли режалари асосида амалга оширилади. Сув олишга фақат шартнома асосида сувни тартибга солиш ва ҳисобга олиш воситалари билан жиҳозланган рўйхатдан ўтказилган сув ажратиш тармоқларида

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 07.04.2018 й., 07/18/3657/1027-сон.

¹⁹ “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 3 майдаги 87 (6781)-сони.

²⁰ Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 32-сон, 814-модда

(каналларнинг сув олиш иншоотлари, кудук, насос станцияси (агрегат) ва бошқа сув олиш иншоотлари)да рухсат берилади. СИУнинг сув хўжалиги объектларидан фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда бошқа сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларига сув ажратишнинг қўшимча тармоқларини ўрнатиш масаласи СИУ томонидан ирригация тизимининг тегишли бошқармаси ҳамда қишлоқ ва сув хўжалиги туман бўлими билан келишув бўйича белгиланган тартибда ҳал этилади. СИУ сувдан лимит бўйича фойдаланиш ва сув истеъмоли режалари асосида ўз фаолияти ҳудудидаги барча сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларини сув билан таъминлаш учун шу ҳудуддаги сув ирригация тизими бошқармаси билан шартнома тузади. Шартномада сув олиш манбаи кўрсатилади ва ҳар 10 кунлик сув олиш ҳажми кўрсатилади. СИУлари ўз фаолияти ҳудудидаги барча сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари билан ҳам ҳар 10 кунда шартнома тузади. Шартномада бериладиган сув миқдорини, сув айиргичлар ва сув манбаларини кўрсатилади.

II БОБ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИ СУВ ИСТЕЪМОЛИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБИ

2.1. Фермер хўжалигининг сув истеъмол ҳуқуқини вужудга келиш асослари ва тартиби

Ҳуқуқий муносабатлар вужудга келиши, ўзгариши, тугатилиши ва тўхтатилиши асослари юридик факт ҳисобланади, яъни ходиса ва ҳаракатлар юридик оқибатларни келтириб чиқаради. Бунда шуни назарда тутиш лозимки, шахсларнинг барча ҳаракати ва қилмиши ҳуқуқий муносабатларни вужудга келишига олиб келмасдан, балки фақат ҳуқуқ нормаларида мустаҳкамланганидагина асос бўлиши мумкин бўлади.

Шундан келиб чиқиб, сув ҳуқуқий муносабатларида юридик фактлар деганда, сув қонунчилигида ўрнатилган сувдан фойдаланиш, муҳофаза қилиш ва қайта кўпайтириш соҳасида сув ҳуқуқи муносабатларини вужудга келиши, ўзгариши ва тугатилиши билан боғлиқ бўлган ҳаракат ва ҳодисалар тушунилади.

Амалдаги сув қонунчилигига кўра, сувдан фойдаланувчи юридик ва жисмоний шахслар сувни тасарруф қилиш ҳуқуқига эга эмаслар. Фермер хўжаликлари кишлок хўжалиги махсулотларини етиштириб берувчи асосий субъект ҳисобланиб, улар кишлок хўжалиги соҳасидаги фаолиятини амалга ошириш жараёнида сув истемоли субъекти ҳисобланди. Сув айниқса, кишлок хўжлагини махсулотлари етиштиришнинг ривожлантиришнинг бош омили сифатида мамлакатимиз иқтисодиётининг мустаҳкамлашда алоҳида ўрин тутади. Мамлакатимиз иқтисодий барқарор ривожланишини таъминлашда мелиорация ва сув хўжалиги бўйича амалга оширилаётган ишлар катта рол ўйнайди. Ахамияти жихатидан сув ресурслари табиат ресурслари орасида алоҳида ўрин тутади ва ҳаёт манбаи сифатида беқиёсдир. Шу сабабли, кишлок хўжалигида ишлаб чиқариш фаолиятининг субъекти ҳисобланган фермер хўжаликларининг сув истемоли соҳасидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб қўйилган. Фермер хўжаликларининг сув олиш лимитлари ваколатли органлар томонидан белгиланади. Ер ресурсларини, фермер хўжалигига

бериладиган сувнинг сарфини ҳисобга олиш ҳамда ундан фойдаланиш, сув етказиб бериш хизматларига ҳақ тўлаш, шунингдек имтиёзлар бериш тартиби қонун ҳужжатларида белгиланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни 15-моддасида фермер хўжаликларининг сув истеъмоли уларга хизмат кўрсатувчи сув истеъмолчилари уюшмалари томонидан белгиланадиган сув объектларидан сув олиш лимитлари асосида белгиланган тартибда амалга оширилиши келтирилган.

Республикада ўқазилган ислохотлар натижасида қишлоқ ва сув хўжалиги соҳасида туб таркибий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Собиқ ширкат хўжаликлари тасарруфидаги ирригация-мелиорация тармоқларини эксплуатация қилиш, ташкил қилинган фермер хўжаликларига ўз вақтида меъёрадаги сув миқдорини етказиб бериш учун хизмат қилувчи Сув истеъмолчилари уюшмалари (СИУ) ташкил қилинди. Сув хўжалиги мажмуаси мукаммаллаштирилмас экан, сув ресурсларини бошқариш мувофиқлаштирилган ҳолда олиб борилмас экан, қишлоқ хўжалиги иқтисодиётини юқори даражага кўтариб бўлмайди. Сув истеъмолчиларини қафолатли сув билан таъминлаш мақсадида сув тақсимотини ҳисоб-китоб асосида адолатли тарзда амалга ошириш тақазо қилинади.

Фермер хўжаликларига бевосита далада сув ресурсларидан самарали фойдаланишни ташкил этиш вазифаси юклатилган. Сувдан фойдаланиш самарадорлигини ортириш тадбирларини тузишда сувдан фойдаланиш режасини тузиш, сув истеъмолчиларига етарли сувни етказиб бериш, суғориш режимида амал қилиш ва сувни суғориш техникаси элементларига амал қилган ҳолда тақсимлашнинг юқори кўрсаткичларига эришиш суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш учун сув ресурсларини бошқариш жараёнига жалб қилишдан иборат бўлиб, бу ўз навбатида ерлар унумдорлиги ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши рентабеллик даражасини юксалтиришга олиб келади. Республикада фермер хўжаликларида экинларни суғориш режаларини тезкор ишлаб чиқиш,

қишлоқ хўжалигида экин майдонларини мақбуллаштириш ҳамда систематик ётиқ зовур (СЁЗ) таъсиридаги ҳудудларда турли агротехник ва мелиоратив тадбирларни қўллашда тупроқнинг намлигини ўзгаришини моделлаштириш, ерларни текислаш ишларини лойиҳалаш ва технологиясини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратиш муҳим аҳамият касб этмоқда. Чунончи, фермер хўжаликларида ишларини самарали ташкил этишда сув истемолини тўғри ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни VIII бобида сувдан фойдаланиш тартиби ва шартлари белгиланган бўлиб, унда фермер хўжаликларининг ҳам сув истемолчиси сифатидаги ваколатлари келтирилган. Юқорида таъкидлаганимиздек, фермер ва деҳқон хўжаликлари ҳамда бошқа сув истемолчилари учун сув олиш лимитлари уларга хизмат кўрсатувчи сув истемолчилари уюшмалари томонидан белгиланади.

Сув олиш лимитлари сувдан фойдаланувчилар ва сув истемолчилари учун манбаларнинг тахмин қилинган ва ҳақиқий сувлиги ҳисобга олинган ҳолда қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун бир йилда икки марта ҳамда бошқа эҳтиёжлар учун бир йилда бир марта белгиланади ва улар учун мажбурий ҳисобланади.

Сувдан фойдаланувчилар ва истемолчиларнинг сувни етказиб бериш бўйича хизматлари, шунингдек кўрсатилган бошқа сув хўжалиги хизматлари учун шартнома асосида ҳақ тўланади.

Сув истемоли субъектлари томонидан сувдан фойдаланишнинг икки шакли мавжуд бўлиб, булар махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истемол қилиш ҳамда сувдан умумий фойдаланиш ва сувни умумий истемол қилишдир. Сувдан умумий фойдаланиш “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларида белгиланадиган тартибда рухсатсиз ва чеклашларсиз амалга оширилади. Бунда махсус ваколатли органлардан рухсатнома олиш талаб этилмайди. Лекин сув олиш лимитлари фермер хўжаликларида сув истемолчилари уюшмаси томонидан белгилаб берилади. Фермер хўжаликларида сувдан умумий фойдаланиш самарасини

орттиришнинг реал омилларидан бири режали асосда сувдан фойдаланишдир. Сувдан режали фойдаланиш суғориш тизимидан мақсадли ва унумли фойдаланишнинг асосидир. Сувдан фойдаланувчи фермер хўжаликларнинг сувдан фойдаланиш режаларида кўйидагиларга риоя қилиниши кўзда тутилиши лозим:

- сувни суғориш тармоқларида исроф бўлишини шунингдек суғориш усуллариининг такомиллашмаганлиги, суғориладиган далаларни текисланмаганлиги туфайли суғориш тармоқларидан ва суғориш далаларидан сув исрофини максимал камайтириш;

- қишлоқ хўжалик экинларини суғориш учун белгиланган оптимал суғориш режимларига риоя қилишни ва суғориш техникасининг рационал элементларини ҳисобга олган ҳолда режа бўйича аниқланган сув сарфини олиш, ёки давлат суғориш системасининг лимити бўйича белгиланган сув сарфидан тўғри фойдаланиш;

- суғоришни механизациялаш ва автоматлаштириш ҳисобига тупроқнинг ҳосилдор қатламидаги озуқа моддаларни ювилиб кетишига йўл қўймаслик;

Сувдан махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истеъмол қилиш тегишли ваколатли органлар томонидан берилган рухсатномалар асосида амалга оширилади.

“Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунининг 27-моддасига кўра: “Табиий сув объектларининг сувидан махсус фойдаланиш ёки уларнинг сувини махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома ер усти сувлари бўйича – қишлоқ ва сув хўжалиги органлари, ер ости сувлари бўйича – геология ва минерал ресурслар органлари, минерал ва термал сувлар бўйича – ер қаърини геологик ўрганиш, саноатда, кончиликда ва коммунал-маиший секторда ишларнинг беҳатар олиб борилишини назорат қилиш органлари билан келишилган ҳолда экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш органлари томонидан берилади.

Сунъий сув объектларининг сувидан махсус фойдаланиш ёки уларнинг сувини махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома:

сув истеъмолчилари уюшмаларига, шунингдек бошқа сувдан фойдаланувчиларга ва сув истеъмолчиларига – туман аҳамиятига молик сув объектларидан ирригация тизимлари бошқармалари томонидан;

ўзлари хизмат кўрсатадиган зонада жойлашган фермер ва деҳқон хўжаликларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ҳамда бошқа сув истеъмолчиларига – қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сув объектларидан туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими билан келишилган ҳолда сув истеъмолчилари уюшмалари томонидан берилади.

Сувдан махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома бериш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади”. Рухсатнома Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Сувдан махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори билан тасдиқланган Низомда белгиланган тартибда берилади. Сувни махсус истеъмол қилишга рухсатнома олиш учун сув истеъмолчилари уюшмалари хизмат кўрсатадиган фермер хўжаликлари томонидан тақдим этиладиган материаллар қуйидагилардан иборат:

1. Сув истеъмолчилари уюшмаси томонидан хизмат кўрсатиладиган фермер хўжалигининг махсус сув истеъмолига рухсатнома бериш тўғрисидаги аризаси фирма бланкасида, уларнинг барча реквизитлари кўрсатилган ҳолда расмийлаштирилади.

3. Сув истеъмолчилари уюшмаси томонидан хизмат кўрсатиладиган фермер хўжалиги ер участкасининг туман ер ресурслари бўлими томонидан ишлаб чиқилган масштаб (1:10000) харитаси, унда қуйидагилар кўрсатилади:

уни суғориладиган участкаларининг контурлари, уларни майдонлари ва балл бонитети;

фойдаланиладиган сув объектлари (суғориш ва коллектор-дренаж тармоқлари, насос агрегатлари, суғориш кудуқлари, вертикал дренаж кудуқлари ва улардаги иншоотлар), рухсат этилган сув тақсимлаш тармоқлари ва бошқалар кўрсатилади.

4. Сув олиш иншоотларининг ва коллектор-дренаж сувларини оқизиб юбориш иншоотларининг рўйхати, шунингдек уларнинг сувни бошқариш ва ҳисобга олиш воситалари билан жиҳозланганлик ҳолати.

5. Сув истеъмолчилари уюшмаси томонидан хизмат кўрсатиладиган фермер хўжалигиларининг суғориладиган ер участкасида жойлаштириладиган қишлоқ хўжалиги экинларининг турлари тўғрисидаги ахборот. Охириги уч йилда қишлоқ хўжалиги экинларининг амалда жойлаштирилиши тўғрисидаги маълумотлар (статистика органлари маълумотлари бўйича).

6. Мелиоратив картограмма ва мелиоратив экспедиция маълумотлари бўйича фермер ёки деҳқон хўжалиги суғориладиган майдонининг мелиоратив ҳолати тўғрисидаги маълумотлар.

7. Сув истеъмолчилари уюшмаси томонидан хизмат кўрсатиладиган фермер хўжалиги участкасининг гидромодул райони ва қишлоқ хўжалиги экинларини суғориш режими тўғрисидаги ахборот.

8. Сув истеъмолининг ҳисобланган режаси ва суғориш тармоғининг фойдали иш коэффицентини ҳисобга олган ҳолда манбалар бўйича сув олишнинг чекланган ҳажми (ҳажм-нетто, ҳажм-брутто).

Мелиоратив экспедиция маълумотлари бўйича коллектор-дренаж сувларининг норматив-ҳисобланган ҳажми.

9. Мелиоратив экспедиция маълумотлари бўйича фермер хўжалиги томонидан фойдаланиладиган коллектор-дренаж сувининг сифати ва ифлосланганлиги тўғрисидаги маълумотлар.

10. Суғориш тармоғининг фойдали иш коэффицентини ошириш, унинг техник ҳолатини яхшилаш, сув ресурсларини ҳисобга олиш ва улардан оқилона фойдаланиш, дренаж сувларини қисқартириш ва уларнинг сифатини

яхшилаш ва бошқалар бўйича мўлжалланган тадбирлар тўғрисидаги ахборот²¹.

Қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли фермер ва деҳқон хўжаликларининг, шунингдек фуқароларнинг суғориладиган ерларида қулай сув режимини вужудга келтириш мақсадида амалга оширилади. Фермер хўжалигида суғориш сувидан унумли фойдаланиш ва суғориш ишларини уз вақтида юқори савияда амалга оширишда хўжалик ички тармоқларини, мелиоратив техникани ва суғориш майдонларини сувни қабул қилиб, олишга сифатли тайёрлаш муҳим ўринда туради. Бунда, аввало суғориш тармоқларини тозалаш, уларни ва улардаги иншоотларни таъмирдан чиқариш, суғоришга оид ташқилий масалаларни ечиш (иш тақсимооти, суғориш техникасини тайёрлиги сувчи операторларни малакасини ошириш ва бошқалар) керак бўлади. Тайёргарлик ишлари суғориш, заҳ қочириш ва ташлама тармоқларини ва улардаги иншоотларни нормал техник ҳолатга келтиришдан бошланади.

Хўжалик ичи тармоқларида бажариладиган ишлар тури ва ҳажминини аниқлаш учун маҳсус хайъат тузилиб, бу хайъат аъзолари суғориш мавсуми тугагач кузги-қишги, кейинчалик баҳорги ишлар туркуминини аниқлайди. Кузги-қишги ишлар туркумига асосан:

суғориш тармоқларидан сувни чиқариб юбориш;

суғориш, заҳ қочириш ва ташлама тармоқларини ва улардаги иншоотларни таъмирлаш;

суғориш ва заҳ қочириш тармоқларини лойқа ва ўтлардан тозалаш;

барча мелиоратив техникани консервациялаш (қарскалаш ёки коррозияга қарши мойлаш), асбоб ва жиҳозларни ечиб олиб, маҳсус хоналарда қишки даврда сақлаш, ёки мойлаб ўраб қўйиш;

суғориш далаларида шўр ювиш ва эксплуатацион (жорий) текислаш ишларини амалга ошириш.

Баҳорги ишлар туркумига:

²¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.02.2018 й., 09/18/107/0697-сон.

хўжалик ичи тармоқларини ва иншоотларни назорат этиб, қайтадан жиҳозламоқ;

барча сув ўлчаш иншоотларида тарировка ишларини амалга ошириш, ёки тарировка жадвал ва графикларига аниқликлар киритиш;

суғориш далаларида жорий, лозим бўлганда капитал текислаш ишларини амалга ошириш;

суғориш тармоқларидан сув сарфини исроф бўлишига қарши тадбирларни амалга ошириш;

суғориш заҳ қочириш ва ташлама тармоқлари ва улардаги иншоотларни сув қабул қилишга тайёрлигини текшириш ва аниқланган камчиликларни тезда бартараф этиш ва бошқалар.

Сув объектларидан фойдаланиш муддатлари иккига бўлинади: Сув объектлари доимий ёки вақтинча фойдаланиш.

Муддати аввалдан белгиланмаган ҳолда фойдаланиш—доимий фойдаланиш деб эътироф этилади.

Сувдан вақтинча фойдаланиш муддати: қисқа — уч йилгача ва узоқ — йигирма йилгача бўлиши мумкин.

Сув объектларидан вақтинча фойдаланиш муддатлари сувдан фойдаланувчи манфаатдор томонлар илтимосига биноан, шу сув объектини танҳо фойдаланиш учун бериш тўғрисида қарор чиқарган ёки сувдан махсус фойдаланиш учун рухсатнома берган давлат органлари томонидан узайтирилиши мумкин.

Сув объектлари сувдан фойдаланувчи фермер хўжаликларида қишлоқ хўжалиги қондириш учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган талаблар ва шартларга риоя қилинган ҳолда фойдаланишга берилади.

Танҳо фойдаланиш учун берилган сув объектларида сувдан умумий фойдаланишга ва умумий сув истеъмолига шу сув объектларидан фойдаланувчи ташкилотлар томонидан қишлоқ ва сув хўжалиги, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат органлари билан келишилган ҳолда белгиланган шартларга кўра йўл қўйилади, зарур ҳолларда эса, бундай

судан фойдаланиш ва сувни истеъмол қилиш қонун ҳужжатларига мувофиқ тақиқлаб қўйилиши мумкин. Танҳо фойдаланиш учун берилган сув объектлари қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қайтариб олинади.

Биргаликда фойдаланиладиган сув объектларида судан умумий фойдаланишга ва сув истеъмол қилишга маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан белгиланган шартларда, қишлоқ ва сув хўжалиги органлари, экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат органлари билан келишув бўйича рухсат этилади, зарурат бўлганда эса — қонун ҳужжатларига мувофиқ тақиқлаб қўйилиши мумкин.

Сув олиш лимитлари фермер ва деҳқон хўжаликларига сув истеъмолчилари уюшмалари томонидан белгиланади.

Қишлоқ хўжалигидан ташқари эҳтиёжлар учун ер ости сувларидан сув олиш лимити судан махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома расмийлаштирилган ҳолда рухсатнома амал қиладиган муддат даври учун белгиланади.

Сув олиш лимитлари судан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари учун манбаларнинг тахмин қилинган ва ҳақиқий сувлилиги ҳисобга олинган ҳолда қишлоқ хўжалиги эҳтиёжлари учун - бир йилда икки марта ҳамда бошқа эҳтиёжлар учун - бир йилда бир марта белгиланади ва улар учун мажбурийдир²².

Бундан ташқари 2018 йил 3 майдаги Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Фермер хўжаликларининг насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари истеъмол қиладиган электр энергияси қийматини қоплаш учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди. Мазкур қарорга илова тарзида фермер хўжаликларининг насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари истеъмол қиладиган электр энергияси қийматини қоплаш учун “Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш тартиби тўғрисида”ги Низом тасдиқланган бўлиб, мазкур низомда асосан пахта хом

²² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.11.2017 й., 09/17/915/0259-сон.

ашёси ва бошоқли дон етиштирувчи фермер хўжаликларининг насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари истеъмол қиладиган электр энергияси қийматини қоплаш учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш тартибини белгилайди. Мазкур низом нормалари электр энергияси истеъмолини ҳисобга олиш ускунасини ўрнатмаган, насос агрегатлари ва суғориш қудуқларининг электр энергияси истеъмолини ҳисобга олиш ускуналари ўрнатилган тартибда туман электр тармоқлари ташкилотидан рўйхатдан ўтмаган ҳамда пахтачилик кластерлари билан камраб олинган истеъмолчиларга нисбатан татбиқ этилмайди. Бундан ташқари, мазкур низомда берилган енгилликлар насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари томонидан сув олиш лимитидан ортиқча сувни чиқариш харажатлари, истеъмолчиларнинг пахта ва бошоқли дон экинларидан бошқа экинларни, шунингдек бошоқли дон экинларидан бўшаган ерларга такрорий экинларни суғориш учун истеъмол қилинган электр энергияси қиймати тегишли фермер, деҳқон хўжаликлари ҳамда бошқа манфаатдор истеъмолчиларнинг ўз маблағлари ҳисобидан қопланиши белгиланган²³.

2.2. Фермер хўжалигининг сув истеъмолчиси сифатидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари ва сув истеъмол ҳуқуқини бекор қилиш асослари

Бозор иқтисодиёти шароитида сув объектларидан самарали фойдаланиш ҳуқуқий таъминланганлик муаммосига бориб тақалади. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларига нисбатан эҳтиёткорона муносабатни таъминлаш воситаси сифатида сув қонунчилигининг самарадорлиги кўп жиҳатдан сув қонунчилигида сувдан қишлоқ хўжалигида фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қай даражада тўлиқ тартибга солинганлигига ҳам боғлиқдир.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқи ҳақида гапирадиган бўлсак, сувдан фойдаланиш ҳуқуқини кенг ва тор маъноларда тушуниш мумкин. Сувдан

²³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.05.2018 й., 09/18/320/1144-сон// Ўзбекистон еспубликаси Вазирлар Маҳкамасининг “Фермер хўжаликларининг насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари истеъмол қиладиган электр энергияси қийматини қоплаш учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

фойдаланиш ҳуқуқини кенг маънода унинг табиий ҳуқуқлар тоифасига тегишли эканлиги, яъни бу ҳуқуқ инсон пайдо бўлгандан бошлаб у билан бирга вужудга келишини эътироф этиш мумкин. Шу билан бирга, сувдан фойдаланиш ҳуқуқи кишиларга ваколатли давлат органларининг меъёрий ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳам берилиши мумкинлигини таъкидласа бўлади. Бунда у тақдим этилган ҳуқуқ аҳамиятини ўзида мужассам этади. Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини тор маънода юридик ва жисмоний шахсларнинг қонун нормаларида белгиланган тартибда сувларни фойдаланиш учун бериш орқали вужудга келган ҳуқуқ ва мажбуриятлар йиғиндиси тарзида тушуниш мумкин²⁴.

Фермер хўжаликлари сувдан фойдаланиш учун шартнома асосида амалга оширилади. Фуқаролик ҳуқуқида шартнома тарафларида ҳуқуқ ва мажбурият бўлгани каби фермер хўжаликлари ва сув истеъмолчилари уюшмалари ўртасида тузиладиган шартнома асосида амалга оширилади. Шартнома тарафларида ҳар доим ҳуқуқ ва мажбурият булади. Фермер ва деҳқон хўжаликларининг сув олиш лимитлари уларнинг розилигисиз ўзгартирилиши мумкин эмас, манбаларнинг суви камайган ҳоллар бундан мустасно. Биз қуйида фермер хўжаликларининг сувдан фойдаланишдаги ҳуқуқларини кўриб чиқамиз.

Фермер хўжаликларининг сувдан фойдаланувчи сифатида қуйидаги ҳуқуқлари мавжуд:

сув объектлари қандай мақсадлар учун фойдаланишга берилган бўлса, фақат шу мақсадларда фойдаланиш;

сувдан фойдаланишни амалга ошириш учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда иншоотлар, қурилмалар ҳамда бошқа объектларни қуриш ва реконструкция қилиш;

берилаётган сувнинг миқдори ва сифатини текшириш;

сувдан фойдаланиш тўғрисидаги шартнома бўйича олинмай қолган сув учун компенсация талаб қилиш;

²⁴ Сув ҳуқуқи. Дарслик. Маъсул муҳаррир: Усмонов М.Б., Жураев Й.О. –Тошкент.:ТДЮИ, 2004. -Б. 99.

сув ресурсларини бошқаришга оид қарорлар қабул қилинишида иштирок этиш;

манбанинг тахмин қилинган ва ҳақиқий сувлигидан келиб чиққан ҳолда сув олиш лимитларини ўзгартириш бўйича таклифлар киритиш;

ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларининг бузилиши, шу жумладан белгиланган сув олиш лимитлари ва сув бериш режимига мувофиқ сув олиш ҳуқуқининг бузилиши туфайли етказилган зарарнинг ўрни қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда қопланишини талаб қилиш ҳуқуқига эгадир²⁵.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг субъектлари бўлиб, “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонуннинг 18-моддасига кўра, мулкчиликнинг барча шаклидаги корхоналар, муассасалар, деҳқон хўжаликлари ва Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, бошқа давлатларнинг фуқаролари ҳамда фуқаролиги бўлмаган шахслар ҳисобланадилар деб белгиланган.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг мазмунини аниқлашда сув қонунчилиги алоҳида аҳамият касб этади. Унга кўра сувдан фойдаланувчилар сув объектлари қандай мақсадлар учун фойдаланишга берилган бўлса, фақат шу мақсадларда фойдаланиш; сувдан фойдаланишни амалга ошириш учун иншоотлар, қурилмалар ва бошқа объектларни қуриш; бериладиган сувнинг миқдори ва сифатини текшириш; қонунларда назарда тутилган ҳолларни истисно этганда, шартнома бўйича олинмай қолган сув учун товон тўланишини талаб қилиш; сув объектларидан фойдаланиш бўйича қонунда таъқиқланмаган бошқа ишларни амалга ошириш ҳуқуқига эгадирлар.

Юқорида биз келтирган ҳуқуқлар билан бирга қаторда фермер хўжаликлари сувдан фойдаланувчи сифатида бир қатор мажбуриятларга ҳам эга бўлади.

Мазкур мажбуриятлар “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунда ўз аксини қуйидагича топган:

²⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

сув объектларидан оқилона фойдаланиши, сувни тежаб сарфлаш, сувларнинг сифатини тиклаш ва яхшилаш тўғрисида ғамхўрлик қилиши;

белгиланган сув олиш лимитларига ва сувдан фойдаланиш қоидаларига риоя этиши;

сувдан махсус фойдаланишда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда рухсатномани расмийлаштириши;

ифлослантирувчи моддалар мавжуд бўлган оқинди сувларни сув объектларига оқизишни тамомила тугатиш чора-тадбирларини кўриши;

бошқа сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларининг ҳуқуқлари ҳамда қонуний манфаатлари бузилишига, шунингдек сув объектларига, хўжалик объектлари ва табиий ресурсларга (ерлар, ўрмонлар, ҳайвонот дунёси, фойдали қазилмалар ва бошқаларга) зарар етказилишига йўл қўймаслиги;

сув объектларини, сувни муҳофаза қилиш иншоотларини ва бошқа иншоотларни, техник қурилмаларни техник жиҳатдан соз ҳолатда сақлаши, уларни ишлатиш сифатини яхшилаши ҳамда улардан фойдаланишнинг белгиланган қоидаларига риоя этиши;

сувни олиш ва беришда сув миқдори ҳисобини юритиши, шунингдек қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳисоботни тақдим этиши;

сув ресурсларидан фойдаланганлик, шунингдек сувни етказиб бериш бўйича хизматлар ва кўрсатилган бошқа сув хўжалиги хизматлари учун тўловларни ўз вақтида шартномавий асосда тўлаши;

сувни тежаш чора-тадбирларини кўриши;

сув ресурсларидан оқилона фойдаланишда сув истеъмолчиларига кўмаклашиши;

сувларнинг булғаниши, ифлосланиши ва камайиб кетишининг олдини олиш ҳамда уларни бартараф этиш, сув объектларига сувларнинг зарарли таъсирини бартараф этиш чора-тадбирларини кўриши, шунингдек ер усти ва ер ости сувлари тўпланадиган майдонларнинг ифлосланишига йўл қўймаслиги;

сув объектларининг сувни муҳофаза қилиш зоналари, соҳил бўйи минтақалари ва санитария муҳофазаси зоналарини сақлашнинг белгиланган режимига риоя қилиши;

сувлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга оширувчи органларнинг вакиллари ўз сув хўжалиги объектларига белгиланган тартибда киритиши ҳамда уларга зарур ахборотни тақдим этиши;

сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этадиган авариялар ва бошқа табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлар юзага келганлиги тўғрисида маҳаллий давлат ҳокимияти органларини ўз вақтида хабардор қилиши ва уларнинг оқибатларини бартараф этиш бўйича ишларни амалга оширишда, шунингдек сув объектларида таъмирлаш-тиклаш ишларида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда иштирок этиши;

балиқларни, бошқа сув флораси ва фаунасини муҳофаза қилиш тадбирларини амалга ошириши шарт.

Бундан ташқари мазкур Қонунининг 50¹-моддасида юқоридаги мажбуриятлар билан бирга қуйидаги мажбуриятларни юклаган:

қишлоқ хўжалиги экинлари ва дов-дарахтларини суғориш, шунингдек яйловларга сув чиқаришнинг қулай режимини сақлаши;

сувни тежайдиган технологияларни ва илғор суғориш техникасини жорий этиш орқали суғориш воситалари ва усулларини такомиллаштириши;

сувни тежаш имконини берадиган агротехника тадбирларини амалга ошириши;

тупроқ унумдорлигини сақлаш имконини берадиган мелиорация тадбирларини амалга ошириши;

суғориш учун берилган сувларнинг коллектор-дренаж тармоғига ва бошқа сув объектларига оқизиб юборилишига йўл қўймаслиги;

сув хўжалиги объектларини қуриш, реконструкция қилиш, таъмирлаш ва тиклашда қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда иштирок этиши шарт.

Қишлоқ хўжалигида сувдан оқилона фойдаланиш элементлари бўлиб, куйидагилар ҳисобланади: а) қишлоқ хўжалиги ташкилотлари ер участкаларида сув объектлари хавзалари, суғориш ишлари соҳасида бошқарувни тўғри ташкил этиш; б) сув объектларидан фақатгина мақсадли фойдаланиш, сувнинг бошқа табиий омиллар билан тўғри алоқада бўлишини ҳисоблаш; в) қишлоқ хўжалиги ташкилотлари томонидан сувдан фойдаланиш лимитларини белгилаш ва бажариш; г) сув ҳолатига таъсир этувчи сув хўжалиги қурилмалари ва техник ускуналардан фойдаланиш қоидаларига аниқ риоя этиш; д) тақдим этилган сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, уларни оқилона тақсимлаш; е) сув объектларини қуриш, ифлосланиш, балчиқланишдан муносиб ҳуқуқий муҳофаза қилиш.

Қишлоқ хўжалигида сувдан оқилона фойдаланишни ҳуқуқий таъминлаш нафақат сув соҳасида давлат бошқаруви органларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини белгилаш, балки сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш бўйича қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳам ҳуқуқий нормалар орқали белгилашни назарда тутди. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларида давлат сув қонунчилиги орқали сувдан фойдаланувчиларга етказишга ҳаракат қилган талаблар ифодаланади. Ушбу талаблар кўп жиҳатдан сув ресурсларидан оқилона фойдаланишни таъминлаш воситаси сифатида қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқи самарадорлигини кафолатлашга хизмат қилади.

Фермер хўжалигининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқини пайдо бўлиш ва бекор бўлиш асослари сув ҳуқуқи муносабатларининг йўналишлари, ўзига хос хусусиятлари, мазмуни, субъектларига тегишли бўлган ҳуқуқий жиҳатлар билан боғлиқ бўлиб, сувларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш жараёнини тартибга солишга хизмат қилади.

Фермер хўжалигининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бекор қилиш асослари Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунининг 36-моддасида белгиланган. Мазкур моддага кўра,

судан фойдаланиш ҳуқуқи қуйидаги асосларда бекор қилинади:

судан фойдаланишга эҳтиёж қолмаганда ёки ундан воз кечилганда;

судан фойдаланиш муддати тугаганда;

корхона, муассаса, ташкилот ёки фермер хўжалиги ва дехқон хўжалиги тугатилганда ёки унинг фаолияти тўхтаганда;

суд хўжалиги иншоотлари бошқа судан фойдаланувчиларга берилганда;

танҳо фойдаланилаётган суд объектларини қайтариб олишга зарурат туғилганда.

Судан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилиш қоидалари бузилган ёки суд объектдан белгилаб қўйилганидан бошқа мақсадда фойдаланилган, суд ҳақи тўланмаган ҳолларда ҳам фермер хўжаликларининг судан фойдаланиш ҳуқуқи бекор қилиниши мумкин.

“Ўзбекистон Республикасида судан фойдаланиш ва суд истеъмоли тартиби тўғрисида” Низомда Судан фойдаланиш ёки суд истеъмоли ҳуқуқи бекор бўлишнинг қуйидаги ҳолатлари белгиланган

судан фойдаланиш ёки суд истеъмоли ва судларни муҳофаза қилиш қоидалари бузилганда (тегишли шартнома тузмасдан судан фойдаланиш ва судни истеъмол қилиш, суд олишга буюртманом ва рухсатнома бўлмасдан туриб суд ресурсларини олиш, рўйхатдан ўтказилмаган жойлардан суд олиш, судни бошқариш ва ҳисобга олишнинг техник жиҳатдан яроқсиз воситаларидан фойдаланиш, суд хўжалиги иншоотлари ва қурилмаларини шикастлаш, улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш, судан фойдаланиш ва суд истеъмоли бўйича суд олиш ҳисобини ва ҳисоботини мунтазам равишда юритмаслик, белгиланган нормадан ортиқча ва паст сифатли оқинди судларни суд объектларига ташлаш ва бошқалар);

белгиланган мақсаддан ташқари судан фойдаланганда ёки судни истеъмол қилганда (судан фойдаланиш ва суд истеъмоли юзасидан шартномаларда кўрсатилмаган мақсадларда судан фойдаланиш, суғориш

сувини коллектор-дренаж тармоқларига оқизиш, сув ресурсларидан оқилона фойдаланишнинг агротехника усулларига риоя этмаслик ва бошқалар);

сувни лимитдан ортиқча олганда (сув истеъмоли бўйича шартномада белгиланган сув олиш лимитидан ортиқча сув олиш);

сув етказиб бериш ва кўрсатилган бошқа сув хўжалиги хизматлари учун сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли бўйича шартномада назарда тутилган ҳақни тўламаганда.

Бизга маълумки, Сув объектидан сув олиш усулига, сувларнинг ва сув объектларининг ҳолатига таъсир этишига қараб сувдан фойдаланиш сувдан умумий ва махсус фойдаланишга бўлинади. Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бекор қилиш асослар қуйидагилар:

сувдан махсус, шунингдек иккиламчи фойдаланиш учун берилган рухсатномани бекор қилиш;

танҳо фойдаланиш учун берилган сув объектларини қайтариб олиш йўли билан бекор қилинади деб белгиланган.

Сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини **Россия Федерацияси** “Сув кодекси” мисолида кўрадиган бўлсак, унинг 39-моддаси сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари ҳақида норма белгиланган. Сув объектлари эгалари ва сувдан фойдаланувчилар сувдан фойдаланаётганда қуйидаги ҳуқуқларга эга бўлади:

- 1) сув объектларидан мустакил фойдаланиш;
- 2) сув объектларида гидравлик ва бошқа иншоотларни қуриш;
- 3) ушбу Кодекста, бошқа федерал қонунларда назарда тутилган бошқа ҳуқуқлардан фойдаланади.

Сув объектларидан фойдаланган ҳолда сувдан фойдаланувчилар юқоридаги ҳуқуқлар билан бир қаторда қуйидаги мажбуриятларга эга бўлади:

- 1) сув объектларининг бошқа эгаларининг, сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини бузмаслик, шунингдек атроф муҳитга зарар этказмаслик;

2) сув хўжалиги объектларида жойлашган гидротехника иншоотлари ва бошка тузилмалар томонидан ишлайдиган тозалаш иншоотларини яхши ишлайдиган тартибда саклаш;

3) давлат ҳокимияти ва маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ваколатли ижроия органларини сув объектларида авариялар ва бошка фавқулодда вазиятлар тўғрисида хабардор қилиш;

4) сув объектларидан сув олишни (олиб ташлаш) ва оқова сувларни, шу жумладан дренаж сувларини, уларнинг сифати, сув хавзалари ва уларнинг сувни муҳофаза қилиш зоналарини мунтазам равишда мониторингини ўтказиш ва белгиланган тартибда тақдим этишни белгиланган тартибда саклаш Россия Федератсияси ҳукумати томонидан тасдиқланган федерал ижроия органида бухгалтерия ҳисоби ва шунга ўхшаш мунтазам кузатувлар;

5) сув истеъмолчилари ушбу Кодексда, бошка федерал қонунларда назарда тутилган бошка мажбуриятларни бажаради деб норма белгиланган.

III БОБ. СУВ ҚОНУНЧИЛИГИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ЮРИДИК ЖАВОБГАРЛИК МАСАЛАЛАРИ

3.1. Фермер хўжалигини сув қонунчилигини бузганлик учун интизомий ва фуқаролик жавобгарлик

Сув объектларини муҳофаза қилиш ва улардан самарали ва оқилона фойдаланишда қонунларда белгиланган жазо турлари ва чораларини тегишли тартибда қўллаш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, қонунларда ўрнатилган сувдан нотўғри фойдаланганлик учун жавобгарликка тортувчи жазо чоралари белгилувчи ҳуқуқ нормалари сувдан фойдаланувчи фуқароларни, шунингдек, сув фондини тасарруф этувчи давлат органлари ёки мансабдор шахсларни сув бойликларидан қонунда белгиланган тартибда, аниқ мақсадда фойдаланишга мажбур этади.

Сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузганда қўлланиладиган жазо чоралари давлат органлари, корхона, муассаса, ташкилотлар, мансабдор шахслар ва фуқароларни Ўзбекистон Республикасининг ҳаракатдаги сув тўғрисидаги қонунларига оғишмай риоя қилишлари ҳамда сувдан фойдаланувчиларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклашда ва умуман сувдан фойдаланиш соҳасидаги қонунчиликни таъминлашда алоҳида роль ўйнайди.

Таъкидлаш жоизки, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун юридик жавобгарлик жазо чоралари бугунги кун талаби даражасида дейиш қийин²⁶. Биринчидан, сув муносабатлари соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликларнинг барчаси учун ҳам ҳаракатдаги қонунларда етарли даражада жавобгарлик жазо чораси ўрнатилмаган. Иккинчидан, сувларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун қонунларда ўрнатилган жазо чораси содир этилган ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий, иқтисодий зарарига нисбатан солиштирганда анча енгилдир ва учинчидан, амалиётда сув ҳуқуқбузарлиги содир этилган барча ҳолатларда ҳам жазо чораси тўла

²⁶ Холмўминов Ж.Т. Сувни муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий чоралари. Тошкент., 2008, 24-бет.

қўлланилаяпти деб бўлмайди, яъни қонунларда ўрнатилган жазо чораларини амалиётда амалга ошириш механизми талаб даражасида эмас.

Шу сабабдан, сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланиш ҳуқуқини тартибга соладиган қонун ҳужжатлари талабларини бузганлик учун жавобгарлик жазо чоралари масалаларини ўрганиш, содир қилинаётган ҳуқуқбузарликлар учун жазо чоралари самарадорлигини оширишга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқиш, шундай тавсиялар билан Ўзбекистон Республикасининг тегишли қонунлари нормаларининг санкцияларини кучайтириш, умуман, сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузганлик учун жавобгарлик муаммолари устида илмий-назарий изланиш ишлари олиб бориш ҳам назарий, ҳам илмий жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга.

Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг қуйидаги чоралари мавжуд: 1. Умумий чоралар. Бу чораларни қўллаш орқали сувдан фойдаланиш жараёнидаги ҳуқуқбузарликларнинг олди олинади ва уларни содир этилишига йўл қўйилмайди.

Сувдан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, шунингдек махсус ваколатга эга бўлган давлат органлари амалга оширадилар. Сувлардан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини амалга оширувчи давлат органлари ўз ваколатлари доирасида қуйидаги ҳуқуқларга эга: сувлардан оқилона фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш масалалари юзасидан текширувлар ўтказиш, мазкур масалалар бўйича барча зарур ҳужжатлар ва материалларни олиш; сув тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилишини сабаблари ва бунга олиб келган шарт-шароитларни бартараф этишга қаратилган, барча юридик ва жисмоний шахслар томонидан бажарилиши шарт бўлган кўрсатмалар бериш; айбдор мансабдор шахслар ва фуқароларни маъмурий жавобгарликка тортиш, сув тўғрисидаги қонун ҳужжатлари бузилиши туфайли етказилган зарарни ўрнини қоплаш бўйича даъволар тақдим этиш, айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш учун тегишли корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга ҳамда ҳуқуқни муҳофаза

килувчи органларга тақдимномалар юбориш; сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун сувдан фойдаланишни бекор қилиш ҳақидаги, шунингдек ердан фойдаланишни чеклаш ва тўхтатиб қўйишга доир материалларни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига ҳамда қишлоқ ва овул фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органларига тақдим қилиш; сувдан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш масалалари бўйича юридик ва жисмоний шахслардан зарур ахборотлар олиш, мазкур масалалар юзасидан давлат органлари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар раҳбарларининг ҳисоботлар ва ахборотларини эшитиш; сувдан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш устидан давлат назоратини олиб бориш ишларида қатнашиш учун мутахассисларни белгиланган тартибда жалб қилиш.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг сувдан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш борасидаги фаолияти бир йилда кўпи билан бир марта текширилиши мумкин. Агар давлат органи сувдан оқилона фойдаланмаслик ва уларни муҳофаза қилмаслик сабабларини бартараф этиш юзасидан кўрсатмалар берган бўлса, у белгиланган муддатда мазкур тадбирларни текширишга ҳақли. Сувдан фойдаланиш ҳамда уларни муҳофаза қилиш устидан назоратни амалга оширувчи органлар ва мансабдор шахслар ўз фаолиятларини тўғри ташкил этиш ва амалга ошириш учун қонун ҳужжатларига мувофиқ жавобгар бўладилар.

2. Компенсацион чоралар. Бу чоралар асосан сувдан фойдаланиш жараёнидаги қоидаларни бузган шахсларга моддий таъсир кўрсатиш орқали амалга оширилади.

3. Тикловчи нормалар. Бу чоралар орқали сувдан фойдаланишда фуқароларнинг бузилган ҳуқуқлари тикланади. Давлат органлари ёки бошқа органларнинг қонун ҳужжатларига мувофиқ бўлмайдиган ҳамда фуқароларни сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузадиган норматив ҳуқуқий ҳужжатларини ҳақиқий эмас деб топиш ҳам тикловчи чораларнинг бир туридир.

4. Жазоловчи чоралар. Бу чоралар сувдан фойдаланиш қоидалари бузилганда қўлланиладиган чоралардир. Унга кўра сув қонунчилиги бузилганда ҳуқуқбузарга нисбатан суд тартибида мулкӣ, маъмурий ва ҳатто жинойӣ жавобгарлик масаласи назарда тутилади.

5. Рағбатлантирувчи чоралар. Бу чоралар асосида турли хилдаги мукофотлар берилади. Бунинг натижасида сувдан фойдаланиш жараёнида вужудга келиши мумкин бўлган ҳуқуқбузарликларни олди олинади.

Юқоридаги айтилганлардан келиб чиққан ҳолда сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ҳимоя қилиш асосан ишонтириш, огоҳлантириш, олдини олиш ва рағбатлантириш ҳамда мажбурлаш чоралари орқали амалга оширилади. Ҳимоя қилишнинг бундай чораларини таснифлаш муҳим назарий ва амалӣ аҳамиятга эга. Ю.Г. Жариков бу чораларни икки турга: мажбурлаш чоралари ва мажбурлаш белгиларига эга бўлмаган чораларга бўлади. У айтган иккинчи чоралар сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқбузарликлар содир этишларини олдини олади. Бу чоралар кўпинча ҳуқуқни ҳимоя қилишда эмас, балки олдини олишда қўлланилади. Ю.Г. Жариков ҳуқуқни ҳимоя қилишдаги мажбурлов чораларга турлича таъриф беради. Унинг фикрича, мажбурлов чоралари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан ҳуқуқни ҳимоя қилиш ва уни тиклашда қўлланиладиган чоралар бўлиб, уни қўллаш натижасида: биринчидан, бузилган ҳуқуқ тикланса; иккинчидан, ҳуқуқбузарга нисбатан муайян таъсир чораси белгиланади.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузганлик учун юридик жавобгарлик - бу давлат томонидан белгиланадиган мажбурлов чорасидир. Кимки ҳуқуққа хилоф ҳаракат содир этса - у давлат томонидан белгиланадиган мажбурлов чораларига дучор бўлади. М.Ҳ.Рустамбоевнинг фикрига кўра, сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузганлик учун жавобгарликка сувдан самарали ва оқилона фойдаланишга ҳамда сувдан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқларини

химоя қилишга қаратилган ҳуқуқ нормаларида ўз ифодасини топган маълум чоралар тизимидир, деб берган таърифига қўшилиш мумкин²⁷.

Ўзбекистон Республикасининг сувдан фойдаланиш соҳасидаги асосий конун ҳисобланмиш “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги конунда Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузганлик учун юридик жавобгарликнинг белгиланмаганлиги сабабли сувдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун бошқа: меҳнат, маъмурий, фуқаролик, жиноят қонунларида назарда тутилган жазо чоралари қўлланилади. Шунинг ҳам айтиш лозимки, ушбу қонунларда белгиланган жазо чораларини қўллаш учун сувдан фойдаланиш қоидаларининг бузилиши билан бир вақтда меҳнат, маъмурий ва бошқа қонун нормалари ҳам бузилган бўлиши лозим.

Сувдан фойдаланишга оид ҳуқуқбузарликнинг ижтимоий хавфи маъмурий ножўя ҳаракат даражасида бўлмаса, бундай ҳуқуқбузарларга нисбатан интизомий жазо чоралари қўлланилади. Интизомий жавобгарлик ҳуқуқий таъсир чораси сифатида ўзларининг хизмат фаолиятлари, сув хўжалиги ёки жамоат ташкилотларига аъзо бўлаган интизомий ножўя ҳаракат содир этган шахсларга қўлланилади. Бу жавобгарлик сувдан фойдаланиш қоидаларини бузишга қаратилган қуйидаги ножўя хатти ҳаракатлар: сувдан фойдаланишга оид меҳнат мажбуриятлари бажарилмаганда, техника қоидаларини бузишга олиб келган сифатсиз иш қилинганида интизомий жавобгарлик вужудга келади. Хўжаликларнинг мансабдор шахслари меҳнатни ўз вақтида ташкил қилмаганларида, сув иншоотларини муҳофаза қилиш чораларини кўрмаганларида интизомий жавобгарликка тортиладилар.

Интизомий-ҳуқуқий жавобгарлик меҳнат интизомини бузиш оқибатида сув ресурсларидан оқилона фойдаланмаган тақдирда ёки сув тўғрисидаги қонун талаблари бузилганда пайдо бўлиши мумкин. Интизомий жазо чоралари жамоа, давлат ёки бошқа кооператив сув ташкилотларининг устави

²⁷ Рустамбоев М.Х. Сув қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик // Сув ҳуқуқи. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2004, 118-бет.

ёки низомларида белгилаб қўйилади. Сув ва сувдан фойдаланиш, уни муҳофаза қилиш талабларини бузганлик учун Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси²⁸нинг 181-моддасига асосан, ходимга меҳнат интизомини бузганлиги учун иш берувчи қуйидаги интизомий жазо чораларини қўллашга ҳақли:

- 1) ҳайфсан;
- 2) ўртача ойлик иш ҳақининг 30 бараваридан 50 бараваригача миқдорда жарима;
- 3) ички меҳнат тартиби қоидаларида ходимга ўртача ойлик иш ҳақининг 50 %дан ортиқ бўлмаган миқдорда жарима солиш ҳоллари ҳам назарда тутилиши мумкин. Ходимнинг иш ҳақидан жарима ушлаб қолиш Меҳнат кодексининг 164-моддаси талабларига риоя қилинган ҳолда иш берувчи томонидан амалга ошрилади;
- 4) меҳнат шартномасини бекор қилиш (Меҳнат кодекси 200-моддаси иккинчи қисмининг 3-4-бандлари). Ушбу моддада назарда тутилмаган интизомий жазо чораларини қўлланиши тақиқланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, фермер хўжалиги ва унга сув лимитини белгилаб берувчи сув истеъмолчилар уюшмаси ўртасида интизомий жавобгарлик бўлмайди. Чунки сув истеъмолчилар уюшмаларига аъзолик ихтиёрий бўлиб бўйсунув тартибида бўлмайди. Шунинг учун интизомий жавобгарлик келиб чиқмайди. Лекин фермер ўзининг сувчисини Меҳнат кодексининг юқоридаги моддаси бўйича интизомий жазо жораларидан бирини қўллаши мумкин. Фермер ва унинг сувчиси(мироб) ўртасида меҳнат шартномаси тузилади ва бўйсунув тартиби мавжуд бўлади.

Сув ресурсларини муҳофаза қилиш соҳасидаги ҳуқуқбузарликлар учун қўлланиладиган асосий жавобгарлик турларидан бири фуқаролик ҳуқуқий жавобгарлик бўлиб, у сув объектларига мулкый зарар етказилганида келиб чиқади. Бу жавобгарлик юридик жавобгарликнинг мустақил тури ҳисобланиб

²⁸ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон//Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси.

сувдан фойдаланиш муносабатларда сувнинг эгаси, мулкдори, фойдаланувчисига нисбатан мулкый зарар етказилганида, яъни сувни ифлослантирганлик, эгаллаб олганлик каби ҳолатларда қўлланилади.

Ифлосланган сувларни тозалашга, экологик зарар оқибатларини бартараф этишга сарфланган бошқа сарф-ҳаражатлар мажбурий ҳаражатлар ҳисобланади. Олинмаган даромадга табиий объектнинг фойдаланишидан келиб тушиши лозим бўлган, аммо унинг ёмонлашуви оқибатида олинмаган ёхуд олиш имконияти йўқолган даромадлар киради.

Сувга етказилган зарарни қоплаш ихтиёрий ёки мажбурий бўлиши мумкин. Уни мажбурий ундириш Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, табиий ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза этишни ташкил қилувчи давлат органларининг, манфаатдор юридик ва жисмоний шахсларнинг даъвосига асосан, тегишли суд ёки хўжалик судининг қарорига биноан амалга оширилади.

Зарарни ҳисоблаш сувга етказилган зиён миқдорига, унинг ифлослантирилганлик даражасига боғлиқдир.

Сув қонунчилигини бузганлик белгиланган фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳуқуқбузар зиммасига жабрланган томон кўрган зарарни натура шаклида (реал қоплаш) ёки пул шаклида қоплаш мажбуриятини юклатилишидан иборатдир. Бундай зарар сувни муҳофаза қилиш бўйича ҳуқуқий талабларнинг бузилиши натижасида етказилади.

Сувга етказилган зарарнинг таркибига қуйидагилар киради: ҳақиқий етказилган зарар, зарарнинг оқибатларини бартараф этишга қаратилган ҳаражатлар, олинмаган даромадлар ва бошқалар.

Сувга етказилган зарар ҳар хил кўринишда намоён бўлади. Биринчидан, сув табиий объект сифатида nobуд бўлади, унинг ҳолати ёмонлашади. Иккинчидан, юридик ва жисмоний шахсларнинг моддий манфаатларига зиён етказилади; масалан, сувнинг ҳолати ёмонлашиши оқибатида қишлоқ хўжалик маҳсулотлари nobуд бўлади ёки ҳосилдорлик пасайиб кетади.

Сувга етказилган зарарнинг таркибига қуйидагилар киради: ҳақиқий етказилган зарар, зарарнинг оқибатларини бартараф этишга қаратилган харажатлар, олинмаган даромадлар ва бошқалар.

М.Х.Рустамбоевнинг фикрига кўра, сув қонунчилигини бузиш йўли билан етказилган зарар юқорида тилга олиб ўтилган зарарни бир тури бўлсада, аммо баъзи бир ўзига хос хусусиятларга эгадир. Қонун бузилиши туфайли етказилган зарар қуйидаги элементлардан ташкил топади: илгари сув ресурсларига сарф қилинган, аммо фойдаланилмаган харажатлар; сувнинг аввалги ҳолатини тиклаш учун қилинган харажатлар; олинмай қолинган фойдалар²⁹.

Ҳақиқий етказилган зарарга нобуд бўлган табиий объектларни тиклаш, ифлосланган сувни тозалашга кетган харажатлар ҳамда зарар оқибатларини бартараф этишга қаратилган бошқа сарф-харажатлар мажбурий харажатларни ташкил этади. Олинмаган даромадга шу табиий объектнинг фойдаланишидан келиб тушиши лозим бўлган, аммо унинг нобуд бўлиши ёки ёмонлашуви оқибатида олинмаган ёхуд олиш имконияти йўқолган даромадлар киради, масалан, тупроқни сув билан таъминламаганлиги оқибатида ер майдонидан тушадиган даромад олинмаган даромад ҳисобланади.

Сувга етказилган зарарни қоплаш ихтиёрий ёки мажбурий бўлиши мумкин. Уни мажбурий ундириш Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси, табиий ресурслардан фойдаланиш ва муҳофаза этишни ташкил қилувчи давлат органларининг, манфаатдор юридик ва жисмоний шахсларнинг даъвосига асосан, тегишли суд ёки хўжалик судининг қарорига биноан амалга оширилади.

Сув қонунчилигини бузганлик учун юклатиладиган фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик ҳуқуқбузар зиммасига жабрланган томон кўрган зарарни натура шаклида (реал қоплаш) ёки пул шаклида қоплаш

²⁹ Рустамбоев М.Х. Сув қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик// Сув ҳуқуқи. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2004, 126-бет.

мажбуриятининг юклатилишидан иборатдир. Бу зарар сув бойликларини муҳофаза қилиш бўйича ҳуқуқий талабларнинг бузилиши натижасида юзага келади.

Жавобгарликнинг бу тури сув ҳуқуқбузарликларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш ҳамда етказилган зарарни қоплаш бўйича амалга ошириладиган фаолиятнинг асосий таркибий қисмидир. Айбдорлар жиноий, маъмурий ёки бошқа юридик жавобгарликка тортилганликларидан қатъий назар бундай жавобгарликка ҳам тортилади.

Сув ҳуқуқбузарликлари учун юклатилган фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик муаммоларига кейинги йилларда юридик адабиётларда катта эътибор қаратилмоқда. Баъзи муаллифларнинг фикрича, сувни муҳофаза қилиш борасидаги қонунчиликни тараққий этиши ва такомиллашиши ҳамда бир тизимга солиниши билан боғлиқ равишда сувни муҳофаза қилиш борасидаги қонунчилик нормалари санкциялари сув ҳуқуқининг мустақил бўлимига айланади. Ҳозирча эса, ушбу институтнинг таъсир доираси муносабатларнинг конкрет турларига ва усуллари хусусида фикр юритиш имкониятига эга бўлиш учун табиатни муҳофаза қилиш борасидаги қонунчилик нормалари диспозициялари ва санкцияларини ҳуқуқнинг бошқа соҳаларидан ахтаришга тўғри келади³⁰.

Таксалар ва етказилган зарар ҳажмини аниқлаш услуби махсус қонун билан белгилаб қўйилмаган ҳолларда сув қонунчилигида етказилган зарарни қоплаш учун белгиланадиган жарима миқдорини аниқлаш фуқаролик қонунчилиги нормаларига мос равишда амалга оширилиши назарда тутилади - бу зарар сувнинг бузилган ҳолатини тиклаш учун амалда қилинган харажатлар, қўрилган зарарлар ва шу жумладан бой берилган фойдани ҳам қўшиб ҳисоблаб чиқилади.

Сув қонунчилигини бузиш йўли билан етказилган зарарни қоплаш бўйича муносабатларда бир қатор ўзига хосликлар мавжудлигини ҳамда улар

³⁰ Сув ҳуқуқи. Дарслик. ю.ф.д., проф. Ж.Т.Холмўминовнинг умумий таҳрири остида. Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф. М.Б.Усмонов. Тошкент, ТДЮИ, 2011. – 312 б.

ушбу жавобгарликни фақат шу соҳада қўлланишига хос эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Улар етказилган зарарнинг ҳажми ва тартиби зарарнинг ўзига хос таркиби, зарарни қоплаш сифатида ундириб олинган пул маблағларини ҳисоблаб чиқиш усули ва улардан фойдаланиш тартибидир. Буларнинг барчаси сувни муҳофаза қилиш соҳасидаги зарарни қоплаш билан боғлиқ фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарликни қўллашда ўзига хосликлар мавжудлигидан далолат беради.

Етказилган зарарни қоплаш учун берилган суммалар жабрланувчининг сув қонунчилиги бузилиши натижасида юзага келган иқтисодий эҳтиёжларини қондиради. Етказилган моддий зарарнинг энг юқори даражада қопланиши фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарликнинг зарарни қоплаш мақсадидир. У фақат жабрланган сувдан фойдаланувчининг эмас, балки давлатнинг ҳамда умуман жамиятнинг ҳам манфаатларини қондиришдан иборатдир. Чунки етказилган зарар инсон саломатлигига, шу жумладан келажак авлод тараққиётига ҳам таъсир кўрсатади.

Зарарни ҳисоблаб чиқиш услуги ва таксалар мавжуд бўлмаган ҳолларда етказилган зарар миқдорини аниқлаш кўрилган зиёнларни ҳисобга олган ҳолда сувнинг бузилган ҳолатини қайта тиклаш учун амалда қилинган ҳаражатларга асосан амалга оширилади. Бу ишлар фуқаролик ҳуқуқи нормаларига мос равишда амалга оширилади.

Бозор иқтисодиёти шароитида фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг зарарни қоплаш хусусияти янада кўпайди. Аммо бир нарсани доимо ҳисобга олиш лозимки, етказилган зарарни қоплаш қабилида ундириб олинган пуллар мақсадли йўналиш бўйича ишлатилиши лозим, яъни сув ҳуқуқбузарликларнинг зарарли оқибатларини тугатиш мақсадида ишлатилиши керак.

Қонунга хилоф ҳатти-ҳаракатлар билан сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузиш ҳолларида зарарни тўлиқ қоплаш тамойили қўлланилади. Сувлар хўжалик юритиш объекти ҳисобланади, шу сабабдан сувга оид ҳуқуқбузарликлар моддий ва экологик зиён етказилишига сабаб бўлади.

Қонунга хилоф хатти-ҳаракатлар натижасида етказиладиган зарарни ҳисоблаб чиқишнинг махсус нормалари мавжуд эмас. Шу сабабдан зарарни тўлиқ ва мажбурий қоплатиш учун зарарни ҳисоблаб чиқишнинг махсус услубини яратиш лозим.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик фақат қонунда кўрсатилган шарт-шароитлар вужудга келгандагина келиб чиқади. Бу шарт-шароитлар фуқаролик ҳуқуқбузарлигининг таркибини ташкил қилиб, шу хилдаги ҳуқуқий жавобгарликка тортиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Булар қуйидагилардир: 1) Зарарнинг мавжудлиги; 2) Ҳуқуққа зид ҳулқ атвор; 3) Ҳуқуққа зид ҳулқ-атвор билан зарар ўртасидаги сабабий боғланиш; 4) айбнинг мавжудлиги. Мана шу элементлар бўлгандагина фуқаролик ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш мумкин бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 333-моддасига биноан мажбуриятларни бажармаганлик ёки лозим даражада бажармаганлик учун жавобгарлик фақат айб мавжуд бўлган ҳолларда юклатилади. Мажбуриятлар бажарилмаганда ёки лозим даражада бажарилмаганда айб шартномавий жавобгарликнинг бошқа шаклларида қатъий назар барча ҳолларда мавжуд бўлиши керак.

Умумий қоидага кўра, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик шартномага асосланган ва асосланмаган мажбуриятлар учун юзага келиб чиқади, аммо қонунда назарда тутилган баъзи бир ҳолларда фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарарни қоплашга бўлган жавобгарлик фуқаролик ҳуқуқининг бутун тизимида учрайди. Буларга қуйидагилар киради: умумий фалокат, реквизиция, охирги зарурат ҳолатида етказилган зарарни қоплаш. Уларни ғайриқонуний хатти-ҳаракатлардан фарқлаш лозим. Ҳуқуқий хатти-ҳаракат натижасида етказилган зарарни қоплаш мажбурияти ўз моҳияти бўйича фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликнинг асослари ҳисобланади.

Сув қонунчилигини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликка тортиш учун сувга ҳақиқатдан ҳам зарар етказилган бўлиши, ушбу зарарни етказган юридик ёки жисмоний шахснинг хатти-ҳаракати қонунга зид

бўлиши, ушбу қонунга зид хатти-ҳаракат билан зарар ўртасида сабабий боғланиш бор бўлиши ва айбдорнинг айби мавжуд бўлиши керак. Қонунга ҳилоф хатти-ҳаракат билан унинг оқибатлари ўртасидаги сабабий боғланиш фуқаролик ҳуқуқбузарлиги таркибининг асосий элементларидан биридир. Ушбу ҳолат Фуқаролик кодексида белгиланган. Агар Қонунга ҳилоф хатти-ҳаракат билан оқибат сифатида унинг зарарли натижаси ўртасида боғланиш бўлмаса, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик ҳам келиб чиқмайди. Фуқаролик ҳуқуқбузарлиги таркибининг элементи сифатида сабабий боғланишнинг аҳамияти фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик чегараларини белгилашда муҳим аҳамиятга эга, чунки улар ғайриқонуний хатти-ҳаракат ва унинг оқибатлари ўртасидаги сабабий боғланишнинг аҳамиятга эга бўлган чегараларига тўғридан-тўғри боғлиқдир.

Айбнинг мавжудлиги фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллашнинг асосларидан биридир. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 333-моддасига кўра қарздор айби бўлган тақдирда мажбуриятни бажармаганлиги учун, агар қонун ҳужжатларида ёки шартномада бошқача тартиб белгиланмаган бўлса, жавоб беради. Демак, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик умумий қоидага биноан айбга асосан қўлланилади. Фуқаролик қонунчилигида айбнинг бўлиши тамойили содир этилган ғайриқонуний хатти-ҳаракатлар учун юклатиладиган жавобгарликнинг асоси сифатида назарда тутилади.

Юридик таркибдаги барча элементлар мавжуд бўлганда, яъни айб ғайриқонуний хатти-ҳаракат улар билан юзага келган натижа ўртасидаги сабабий боғланиш мавжуд бўлганда, табиатга ёки инсон саломатлигига зарар етказилганлик факти ёки зарар етишининг реал ҳавфи экологик ҳуқуқбузарликнинг ҳал этувчи, унинг бутун юридик таркибига ўзига хослик бахш этувчи белги ҳисобланади.

Шундай қилиб, бу соҳада фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллашнинг зарурий шарти зарардир, яъни зарар етказилмаган бўлса, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни қўллаб бўлмайди. Зарарнинг тўлиқ

қопланишини таъминлаш учун зарар тушунчасининг аниқ таҳлилини бериш ҳамда уни етказишнинг эҳтимолий чегараларини аниқлаш лозим.

Сув ҳуқуқида зарар тушунчаси ишлаб чиқилмаган, у реал зарар ёки бой берилган фойда сифатида тушунилади ҳамда экологик ва иқтисодий турларда ифодаланади. Улар ўзаро бир-бири билан боғлиқ ҳамда умумий зарар етказиш манбасига эгадирлар. Бу манба хўжалик фаолияти бўлиб, унинг юритилишига боғлиқ равишда сувни ифлослантиради.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг иккита асосий шакли мавжуд. Булар биринчидан, зарарни қоплаш ва иккинчидан, неустойка. Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг шакллари ичида зарарни ундириш алоҳида ўрин эгаллайди. Чунки фуқаролик ҳуқуқбузарлик, жумладан мажбуриятларни бажармасликка қўпчилик ҳолларда зарар етказишга бориб тақалади. Шунинг учун ҳам жавобгарликнинг ушбу шакли умумий аҳамиятга эга ва агар қонунда ёки шартномада бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, зарарни ундириш фуқаролик ҳуқуқи бузилиши юз берган барча ҳолларда қўлланилади. Фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликнинг бошқа шакллари бундай умумий аҳамиятга эга эмас, улар муайян ҳуқуқбузарликка нисбатан бевосита қонунда ёки шартномада назарда тутилган ҳоллардагина қўлланилиши мумкин.³¹

Фуқаролик ҳуқуқи бузилганлиги учун зарарни ундириш, қонун ёки шартномада назарда тутилган айрим истиснолардан ташқари, барча ҳолларда қўлланилиши мумкин бўлганлиги туфайли фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг ушбу шаклини умумий чора деб ҳисоблаш мумкин. Фуқаролик ҳуқуқий жавобгарликнинг бошқа шакллари эса махсус чоралар деб ҳисоблаш жоиз, чунки улар фақат қонун ёки шартномада назарда тутилган ҳоллардагина ва муайян ҳуқуқбузарликка нисбатан қўлланилиши мумкин. Зарарни ундириш умумий чора сифатида бузилган барча мажбуриятларга нисбатан қўлланилади. Ўзбекистон Республикаси

³¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон // Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси.

Фуқаролик кодексининг 324-моддасининг 1-қисмига мувофиқ қарздор мажбуриятни бузганлиги ёки лозим даражада бажармаганлиги туфайли кредиторга етказилган зарарни тўлаши шарт. Зарарни ундириш фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг бошқа шаклларига тааллуқли бўлган умумий белгилари билан бир қаторда ўзига хос махсус хусусиятларга эга. Мажбуриятни бузган шахс зарарни пул эвазига ёки бошқа мол-мулк эвазига қоплаши мумкин.

Фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликнинг шакли сифатида зарарни ундириш ҳақида талаб қўйиш учун мажбурият бузилиши натижасида зарар етказилганлиги амалда мавжуд бўлиши керак. Зарар деганда кредиторнинг бузилган ҳуқуқини тиклаш учун қилинган ёки қилиши лозим бўлган сарф-ҳаражатлар, унинг мол-мулкининг йўқолиши ёки шикастланиши (ҳақиқий зарар), шунингдек, қарздор мажбуриятини бажарганда у олиши мумкин бўлган, лекин ололмай қолган даромадлар (бой берилган фойда) тушунилади (ФК нинг 14-моддаси 2-қисми).

3.2. Фермер хўжалигини сув қонунчилигини бузганлик учун маъмурий ва жиноий жавобгарлиги

Маъмурий ножўя хатти-ҳаракат содир қилинганида, сувдан фойдаланиш қоидалари бузилганда сув қонунчилигини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик келиб чиқади. Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексининг 10-моддасига кўра, айбдорлар маъмурий жавобгарликка қилмиш ўз хусусиятига, ижтимоий хавфлилиқ даражасига кўра жиноий жавобгарликка тортишга сабаб бўлмаган тақдирда амалга оширилади. Уни бу ҳуқуқбузарлик учун жавобгарлик жиноий жавобгарликдан ижтимоий хавфи камроқ эканлиги, тезликда қўллаш мумкинлиги ва судланганлик ҳолатини келтириб чиқармаслиги билан фарқ қилади.

Сув қонунчилигини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик сув захираларини муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш, сув хўжалиги иншоотлари ва қурилмаларини шикастлантириш, сувдан фойдаланиш

қоидаларини бузиш каби ножўя ҳаракатлар содир этилганида вужудга келади.

Сувдан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун маъмурий жазо чораларини қўллаш туман, шаҳар ҳокимликлари ҳузуридаги маъмурий комиссия, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, туман, шаҳар судлари, ички ишлар органлари, давлат инспекцияси органлари томонидан амалга оширилади.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини муҳофаза қилишда маъмурий жавобгарлик нормаларининг роли алоҳида аҳамиятга эга. Ўзбекистон Республикаси "Маъмурий жавобгарлик тўғрисида"ги³² кодексининг бир қатор нормаларида сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган чоралар белгиланган. Жумладан, "Маъмурий жавобгарлик тўғрисида"ги кодекснинг 60-моддасида сувдан ўзбошимчалик билан фойдаланиш ёки сувга эгалик ҳуқуқини бевосита ёки яширин шаклда бузувчи битимлар тузиш, 72-моддасида сув захираларини муҳофаза қилиш қоидаларини бузиш, сувдан фойдаланиш қоидаларини бузиш (74-м), сувларнинг давлат ҳисобини юртиш қоидаларини бузиш (75-м), сув хўжалиги иншоотлари ва қурилмаларини шикастлантириш ҳамда улардан фойдаланиш қоидаларини бузиш (76-м) ҳатти ҳаракатлари учун фуқороларга энг кам иш ҳақининг бир бараваридан уч бараваргача, мансабдор шахсларга уч баравардан беш бараваргача миқдорда жарима солинади.

Сув қонунбузарликлари учун маъмурий жазони қўллаш шу жазоларни қўллаётган ваколатли шахслардан ҳуқуқбузар айбдорлигининг даражасини аниқдаш учун махсус билимларни талаб қилади. Масалан, сувнинг ҳолатини бузадиган жараёнларнинг олдини олиш чораларини кўрмаслик учун жавобгарликни қўллаш масалаларида эколог-мутахассислар бошқаларга нисбатан кўпроқ билимларга эгадирлар. Жумладан, янги ташкил қилинган Ўзбекистон Республикаси "Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш

³² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/4463/0634-сон // Ўзбекистон Республикаси "Маъмурий жавобгарлик тўғрисида"ги кодекси.

давлат қўмитаси” ва “Сув хўжалиги вазирлиги” инспекторларига содир этилган сув ҳуқуқбузарлиги ҳолатларини аниклаш ҳамда маъмурий жазо чоралари қўллаш ваколатлари берилган.

Маъмурий жавобгарлик қонунда белгиланган тартибга мувофиқ қўлланилади: Булар биринчидан, сув қонунчилигини бузганлик тегишли ваколат берилган мансабдор шахс томонидан баённома тузилади; иккинчидан, керакли далиллар тўпланади; учинчидан, ишнинг кўрилишига маъмурий қонунчиликда назарда тутилган шахслар жалб этилади; тўртинчидан маъмурий ишлар қонунда кўрсатилган жойларда, муддатларда ва тартибда кўрилади; бешинчидан, маъмурий жазо қўлланиши қарор билан расмийлаштирилади ва белгиланган тартибда ҳуқуқбузарга етказилади.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини ҳимоя қилишда маъмурий чоралар алоҳида аҳамият касб этади. Маъмурий жавобгарлик - давлат органлари томонидан маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсга нисбатан қўлланиладиган муайян жазо чораси белгилашдир. Маъмурий жавобгарлик юридик жавобгарликнинг бир тури бўлиш билан биргаликда ўзига хос куйидаги хусусиятларга эга; Бу давлат мажбурлови бўлиб, давлат фаолиятининг ҳар хил соҳаларида содир этилган маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун қўлланилади. Бу жавобгарликка давлат қонунлари ва қарорлари асосида ваколатли органлар, мансабдор шахслар томонидан айбдор шахслар тортилади; Маъмурий жавобгарликка тортилганлар судланган ҳисобланмайдилар; бу турдаги жавобгарликда енгил жазо берилади ва жазо муддати қисқа ҳисобланади ва ҳоказолар.

Сувдан фойдаланиш жараёнидаги маъмурий ҳуқуқбузарликлар кўпинча хизмат фаолиятидаги ҳаракат ёки ҳаракатсизликдан келиб чиқади. Ж.Т.Холмўминовнинг таъкидлашича, маъмурий жавобгарлик асосан хизмат вазифаларини бажармаган ёки уларга совуққонлик билан қараган шахсларга нисбатан қўлланилади³³. Бу фикрга қўшиладиган бўлсак, маъмурий

³³ Холмўминов Ж.Т. Сувни муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий чоралари. Тошкент., 2008 й., 24-бет.

жавобгарликни интизомий жавобгарликдан фарқини ажратиб олиш қийин кечади.

Сув қонунчилигини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик интизомий жавобгарликдан, уни ваколатли органлар ва мансабдор шахслар қўллаши мумкин бўлган жиҳати билан ажралиб туради. Интизомий жавобгарлик фақат ҳуқуқбузарнинг иш жойида қўлланилади. Маъмурий жавобгарлик эса ҳуқуқбузарга қўлланиладиган маъмурий жазо чораларида ўз ифодасини топади. Сув қонунчилигини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик Ўзбекистон Республикаси "Маъмурий жавобгарлик тўғрисида"ги кодексининг 60,72,74,75,76-моддаларида ўз аксини топган.

Бундан ташқари, 2013 йил Вазирлар Маҳкамасининг 82-сонли қарорига илова тарзида тасдиқланган "Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида" Низомда сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчиларига нисбатан улар томонидан қишлоқ хўжалиги, балиқчилик хўжалиги, саноат, энергетика ва коммун-маиший эҳтиёжлар учун сув олиш тартиби бузилган тақдирда:

сув истеъмолчилари томонидан лимитдан ортиқча сув олинганлиги учун — лимитдан ортиқча олинган ҳар минг кубометр сув учун — белгиланган энг кам ойлик иш ҳақи миқдорининг 10 фоизи миқдорида;

сув олишга рухсат этилмаган жойлардан сув олганлик учун, шунингдек сувдан фойдаланувчилар ва сув истеъмолчилари томонидан сувни ўзбошимчалик билан эгаллаганлик учун — олинган ҳар минг кубометр сув учун — белгиланган энг кам ойлик иш ҳақининг 20 фоизи миқдорида жарима санкциялари қўлланилиши белгиланган.

Юқоридаги яна бир йил мобайнида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби такроран бузилган тақдирда ушбу бандда кўрсатилган жарима санкциялари *ўн баравар* миқдорида қўлланилади.

Қишлоқ хўжалиги сув истеъмолчиларига нисбатан лимитдан ортиқча сув олинганлиги учун жарима санкциялари бир йилда икки марта (куз-қиш ва

вегетация даврлари якунлари бўйича), қолган сув истеъмолчилари учун эса – календарь йил якуни бўйича бир марта қўлланилади.

Сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тўғрисидаги шартномаларда ушбу бандда кўрсатилган жарима санкцияларидан ташқари бошқа қўшимча жавобгарлик чоралари ҳам назарда тутилиши мумкин.

Юқоридаги кўрсатилган жарима санкциялари, белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлигининг(2018 йилдан Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлигининг) “Ўзсувназорат” республика сув инспекцияси ҳамда унинг маҳаллий бўлинмалари томонидан – сунъий сув объектларидан сув олишда қўлланилади

“Ўзсувназорат” республика сув инспекцияси махсус ҳисоб рақамларига тушган маблағлардан Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги(2018 йил 12 февралдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги) билан келишган ҳолда қуйидаги тартибда тақсимланади:

60 фоизи – сув истеъмолчилари уюшмаларининг суғориш тармоғини техник ҳолатини тиклаш ҳамда сув олиш жойларини сувни бошқариш ва ҳисобга олиш воситалари билан жиҳозлашга, уларнинг моддий-техника базасини ривожлантиришга ҳамда кадрларни тайёрлашга, шунингдек уларнинг малакасини оширишга, сув ресурсларидан тежамли ва оқилона фойдаланганлик учун сув истеъмолчиларини моддий рағбатлантиришга;

15 фоизи – сув ресурсларини оқилона бошқарганлик учун сув хўжалиги фойдаланувчи ташкилотлари ҳамда сув истеъмолчилари уюшмалари ходимларини рағбатлантиришга;

25 фоизидан — “Ўзсувназорат” республика сув инспекцияси ва унинг таркибий бўлинмалари ходимларини рағбатлантиришга, уларнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга ва шартнома асосида мутахассислар жалб этишга юналтирилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида ПҚ-3672-сон қарор³⁴и ва “Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 17 апрелдаги ПФ-5418-сон Фармони³⁵га мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги ҳузурида Сув хўжалигини ривожлантириш жамғармаси тузилган.

Мазкур қарорда 2013 йил Вазирлар Маҳкамасининг 82-сонли қарорига илова тарзида тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида” Низомда белгиланган жарима санкцияларидан келиб тушган пуллар тақсимланишига қуйидагича ўзгартирилган: Жамғарма маблағларини шакллантиришнинг асосий манбалари этиб қуйидагилар белгилансин: 2018 йил 1 августдан бошлаб сув ресурсларидан фойдаланганлик учун олинадиган солиқдан тушган тушумларнинг 30 фоизи, коммунал хизмат кўрсатувчи корхоналар бундан мустасно; сувдан фойдаланиш ва сувни истеъмол қилиш қоидаларини бузганлик учун маъмурий жазо чораларини қўллашдан, шунингдек, сув олиш тартибини бузганлик учун жарималардан тушган тушумларнинг 30 фоизи сув хўжалигини ривожлантириш жамғармаси ўтказилиши белгиланган.

Сув ва сув ресурсларидан фойдаланиш нормаларини бузганлик учун маъмурий жавобгарликни **Россия қонунчилиги** мисолида кўрадиган бўлсак, 30.12.2001 йилда қабул қилинга Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик кодекси³⁶нинг бир нетча нормаларида белгиланган. Хусусан, 7.6-моддасида белгиланган шартларни бузган ҳолда сув объектини рухсатсиз фойдаланилганлик учун жавобгарлик белгиланган бўлса, 7.7-моддасида объектлар ва сув таъминоти тизимларини, сувни йўқотиш, гидравлик иншоотларни, сувни бошқариш ва сув хавфсизлигини таъминлаш учун асбоблар ва қурилмаларни шикастлаш учун жавобгарлик белгиланган, 7.11-

³⁴ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.04.2018 й., 07/18/3672/1086-сон

³⁵ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.04.2018 й., 06/18/5418/1082-сон

³⁶ <http://www.kodap.ru/> Россия Федерацияси Маъмурий жавобгарлик кодекси.

моддасида ёввойи табиатдан ва сув биологик ресурсларидан рухсатсиз фойдаланиш учун жавобгарлик белгиланган.

Сувдан фойдаланиш ҳуқуқини бузганлик учун ҳуқуқий жавобгарлик жиноят қонуни нормаларида белгиланган ижтимоий хавfli хатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизликни содир қилган шахсларга нисбатан қўлланилади.

Маълумки, жиноий ҳуқуқбузарлик жамият учун зарари ва ижтимоий хавfliлик даражаси юқорилиги билан бошқа ҳуқуқбузарликлардан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси³⁷да атроф табиий муҳитни ифлослантириш (196-модда) сув ёки сув ҳавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш (203-модда) учун жиноий жавобгарлик белгиланган.

Сув ҳавзалари ифлосланишининг ижтимоий хавfli юқорилиги сабабли Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 196-моддасида ушбу қилмиш учун жиноий жавобгарлик белгиланган. ЖКнинг 196-моддаси 1-қисмида “Сувни ифлослантириш одамларнинг оммавий равишда касалланиши, ҳайвонлар, паррандалар ёки балиқларнинг қирилиб кетиши ёхуд бошқача оғир оқибатларга сабаб бўлса, энг кам иш ҳақининг юз бараваридан икки юз бараваригача миқдорида жарима ёки беш йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланади”, деб белгиланган. Кўриб чиқиладиган жиноятнинг объекти одамларнинг ҳаёти ва соғлиғи, қишлоқ хўжалиги ва балиқчилик хўжалиги фаолият кўрсатишининг ва тараққий этишининг табиий шарт-шароити бўлмиш сув ҳавзаларини муҳофаза қилиш бўйича ижтимоий муносабатлардир. Жиноятнинг предмети сувдир.

Сув ҳавзаси табиий ёки сунъий йўл билан барпо этилганлигидан (музликлар, қўллар ёки дарёлар) қатъи назар уларни ифлослантирганлик учун жиноий жавобгарлик юзага келади.

Ўзбекистон Республикаси “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунида сувдан аҳолини ичимлик суви билан таъминлаш, турмуш

³⁷ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

эхтиёжларида ишлатиш, шифохоналарда, курортларда, фойдаланиш фойдаланишнинг бошқа барча турларидан устувордир деб белгилаб қўйилган. Ичимлик ва турмуш эҳтиёжлари учун ишлатиладиган сувлар давлат андозаларига мос келадиган сув ҳавзаларидан олинади. Аҳоли турар жойлари яқинида жойлашган, чўмилиш, спорт билан шуғулланиш, аҳолининг дам олиши учун фойдаланиладиган сув ҳавзаларининг сувларига ҳамда балиқчилик хўжалиги мақсадларида фойдаланиладиган сув ҳавзаларига махсус талаблар қўйилади.

Жиноят кодексининг 196-моддасида айтилганидек, сув ҳавзаларининг ифлосланиши деганда, сув ҳавзаларнинг ўзича тозаланиш имкониятини сезиларли даражада камайтирадиган ифлос қилиш тушунилади. Бунинг натижасида одамлар соғлиғига, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқариш маҳсулотларини етиштиришга ёки балиқ захираларига зарар етказиш хавфи юзага келади. Сувларнинг физик, кимёвий ва биологик хусусиятларининг ўзгаришлари сувнинг ифлосланиши, деб топилади. Бундай ифлосланиш натижасида сувлар коммунал, саноат, қишлоқ хўжалик, балиқ хўжалиги ва бошқа мақсадларда нормал фойдаланишга яроқсиз бўлиб қолади.

Сувлар (сув ҳавзалари) сув ўтлари босиб кетиши, турли темир-терсак, кундалар ва шунга ўхшаган нарсаларга тўлиб, яроқсиз бўлиб қолишини сувларнинг ифлосланишидан фарқлаш керак, зеро бундай ҳоллар сувдан фойдаланишга тўсиқ деб ҳисобланади. Сувнинг ифлосланганлиги белгиланган тартибда сувдан текшириш учун намуналар олиш йўли билан аниқланади. Сув ҳавзалари ва сув объектларидаги сувлар хўжалик фаолияти ва турмушда ишлатилганлиги натижасида ўзгариб кетган бўлса, сувлар фойдаланиш учун тўлиқ ёки қисман яроқсиз бўлиб қолган бўлса, ифлосланган ҳисобланади.

Сувдан фойдаланиш турига боғлиқ равишда унда одамлар, жониворлар, балиқлар учун зарарли моддалар кўпайиб кетган бўлса ёхуд сувнинг оргонолептик хусусиятларининг ўзгариши натижасида сифати пасайиб кетганлигига қараб сувнинг ифлосланганлик даражаси аниқланади.

Сувнинг ифлосланганлиги сувдан фойдаланиш ва уни муҳофаза қилишни тартибга солувчи органлар томонидан тузиладиган комиссия ўтказадиган текширишлар ёрдамида аниқланади.

Жиноят кодексининг 196-моддасида сув хавзаларига оқова сувлар, турли корхоналарнинг чиқиндилари ва ахлатларини ташлаш - ифлослантириш усули сифатида кўрсатилган. Саноат, қишлоқ хўжалик, коммунал ёки турмуш эҳтиёжлари учун ишлатилган ва натижада табиий, кимёвий, физикавий ёки биологик таркиби бутунлай ўзгариб кетган сувлар оқова сувларга киради. Ахлатлар ишлаб чиқариш фаолиятининг ҳеч нарсага яроқсиз бўлиб қолган қолдиқларидир. Чиқиндилар эса ҳали қандайдир мақсадларда ишлатса бўладиган қолдиқлардир. ЖКнинг 196- моддасида қонун чиқарувчи томонидан фақат ифлосланиш атамаси ишлатилади.

Таҳлил қилинаётган жиноятнинг объектив томонини тавсифлайдиган зарурий белгилардан бири қонунда кўрсатиб қўйилган бўлиб, у зарар етказиш ёки уни етказиш хавфини туғдиришдир. Реал хавф туғдирмаган ҳолда сувларни ифлослантирганлик учун маъмурий жавобгарлик юзага келади.

Сувнинг ифлосланиши натижасида одамлар касалликка чалинса ёки уларнинг меҳнат қилиш қobiliяти хавф остида қолса, одамларга зарар етказилган ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришига етказилган зарар экинларнинг нобуд бўлишида, моллар, паррандаларнинг қирилиб кетишида ифодаланади. Зарар етказилган ҳолларда ифлосланиш билан унинг зарарли оқибатлари ўртасидаги сабабий боғланиш мавжудлигини аниқлаш лозим.

ЖКнинг 196-моддаси 2-қисмида сув хавзаларини ифлослантириш натижасида одамлар ўлимига сабаб бўлган қилмиш учун жавобгарлик назарда тутилган.

Субъектив томондан ушбу жиноят қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида ҳам содир этилиши мумкин.

Ушбу жиноятнинг субъекти мансабдор шахслар, шунингдек жисмоний шахслар ҳам бўлиши мумкин.

ЖКнинг 203-моддасида диспозициясида қуйидагича норма белгиланган: Сув ёки сув хавзаларидан фойдаланиш шартларини бузиш оғир оқибатларга сабаб бўлса,- деб белгиланган. Сув ёки сув хавзаларидан фойдаланиш шартлари “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонун, “Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида” Низом ва қонун ҳужжатларида белгиланган.

Сув ва сув ресурсларидан фойдаланиш нормаларини бузганлик учун жиноий жавобгарликни **Россия қонунчилиги** мисолида кўрадикан бўлсак, 13.06.1996 йилда қабул қилинган Россия Федерацияси Жиноят кодексининг нормаларида белгиланган. Мазкур кодекснинг 358-моддасида қуйидагича норма белгиланган: Флора ва фаунани оммавий қирғин қилиш, атмосфера ёки сув ресурсларини захарлаш, экологик халокатга олиб келиши мумкин бўлган бошқа ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланган. Бундан ташқари 250-моддасида сув хавзаларининг ифлосланиши ҳақида норма белгиланган, яъни сув ифлосланиши натижасида хайвон ёки ўсимлик ҳаётига, балик захираларига, ўрмон хўжалигига ёки кишлоқ хўжалигига жиддий зарар этказса, эрнинг ёки эр ости сувларининг ифлосланиши, ичимлик суви манбаларини ёки бошқа табиий ўзгаришларни ўзгартириш учун жавобгарлик белгиланган.

Мазкур модда 2-қисмида юқоридаги ҳаракатлар натижасида инсон соғлиғи ёки ҳайвонларнинг қирғинига сабаб бўлса жавобгарликнинг оғирроқ санкцияси белгиланган.

Қирғизистон Республикаси қонунчилигига қарайдиган бўлсак, 2017 йил 2 февралда янги таҳрирда қабул қилинган Қирғизистон Республикаси Жиноят Кодекси³⁸нинг 289-моддасида Канализация, саноат, маиший ва бошқа турдаги чиқиндилар ва чиқиндилар билан сув объектларининг (ер усти ёки эр ости сувларининг) ифлосланиши учун жавобгарлик белгиланган.

³⁸ minjust.gov.kg

Мазкур кодекснинг 388-моддасида Флора ва фаунани оммавий киргъин килиш, атмосфера ёки сув ресурсларини захарлаш, шунингдек экологик фалокатга олиб келиши ёки олиб келиши мумкин бўлган бошқа ҳаракатлар учун жавобгарлик белгиланган.

ХУЛОСА

Ўрганилган малакавий битирув иши натижасида куйидаги илмий-амалий хулосаларга келинди:

Сувдан қонунчилигига куйидаги ўзгартириш ва кўшимчалар киритилиши лозим деб ўйлаймиз.

1. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунида бирлашмалар ва фуқаролар томонидан сув назоратини амалга оширишда иштирок этиш мумкинлигини назарда тутувчи қоидалар йўқ. Сувдан фойдаланиш тўғрисидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда жамоат бошқаруви ва назорати тўғрисидаги маълумотлар, сув мониторинги ва уларни баҳолаш масалалари эътиборга олинмаганлиги сабабли бу муносабатлар сув қонунчилигида ўз ифодасини топиши керак. Қайд этиш керакки, Россия Федерацияси Сув кодексида бундай норма мавжуд;

2. Маълумки, қишлоқ хўжалигида сувдан асосий фойдаланувчилар фермер хўжаликлари ҳисобланади. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг ўзига хос хусусиятларидан бири унинг сувдан қатъий мақсад белгиланган ҳолда фойдаланишлигидадир. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланиш ҳуқуқининг мақсадли хусусияти сув объектларини фермер хўжаликларига беришда аниқ мақсад ўрнатилишидан иборат деб ҳисоблаш мумкин. Сув қонунчилигида фермерларнинг сувдан фойдаланиш ҳуқуқи етарлича тартибга солинмаган. Шу сабабдан Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги қонунига янги 47¹-модда, яъни, “Фермер хўжалигининг сувдан фойдаланиш ҳуқуқи. Фермер хўжалиги белгиланган лимит асосида сув объектларидан фойдаланиш тартиби ва шартларига риоя этган ҳолда сувдан ва сув хўжалиги иншоотларидан ҳақ эвазига ҳамда қатъий мақсад йўлида фойдаланади, таҳририда киритилиши керак”. Ушбу норманинг киритилиши қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни тартибга солишда муҳим роль ўйнайди.

3. Бугунги кунда амал қилаётган сувга оид муносабатларни муҳофаза қилиш соҳасидаги жиноят ҳуқуқи нормалари бир қатор тўлдиришларни талаб этади. Хусусан, инсоният учун муҳимлиги ва ноёблиги билан боғлиқ сувлар, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш бўйича муносабатлар қонунчиликда янада аниқ тушунчаларни талаб этади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг “Экология соҳасидаги жиноятлар” бобида “Сувдан фойдаланиш қоидаларини бузиш” деб номланган янги моддани киритиш мақсадга мувофиқ бўлиб, у Ўзбекистон Республикаси сув қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик” деб номланган моддани янада аниқлаштиради ва санкциясини белгилаб беради. Ушбу моддада сув қонунчилигини бузганлик учун жиноий жавобгарликни аниқ белгилаб берилиши лозим.

Сувдан янада самарали фойдаланишни та’минлаш учун қуйидаги тадбирларни амалга ошириш лозим деб ўйлаймиз:

- Сув ресурсларини давлат томонидан иқтисодий ва ҳуқуқий-ташкилий тартибга солиб туриш учун суғоришга берилаётган сувга объектив баҳо белгиланиши бозор иқтисоди талаби бўлмоқда. Сув сарфини назорат қилиш жаҳонда қурғоқчилик ҳоллари тез-тез юзага келаётган шароитда ва сув ресурслари чекланган Ўзбекистон учун ҳам ўта долзарб масала ҳисобланади. Шунингдек сув сув манбаидан фермер хўжалигининг участкасига етиб келгунча сувнинг 10%и ерга шимиб кетмоқда. Бунинг олдни олиш учун Ҳукумат томонидан янги дастур ишлаб чиқилиб барча ариқлар бетон-дренажлар билан қурилиши керак;

- Биламизки, сув истеъмолчилари белгиланган лимит бўйича сув олади ва ўша лимит учун ҳақ тўлайди. Аммо сув ҳажми сув манбаи бериладиган жойда ҳисобланади, лекин фермернинг участкасига ўшанча сув етиб келмайди. Бунинг учун сув ҳажмини ўлчагичларни сув истеъмолчилари фойдаланадиган жойларга қуйилиши керак;

- Биз биламизки, Ироил давлати дунёда томчилаб сўғориш тизими бўйича биринчи ўринда туради. Ўзбекистон Республикаси бутун ҳудуди бўйлаб томчилаб сўғориш тизимини Исроил техникасини жорий этиш керак;

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Раҳбарий адабиётлар:

1.1. Каримов И.А. Ўзбекистан буюк келажак сари.— Т.: Ўзбекистон, 1999, 573 –бет.

1.2. Каримов И.А. “Орол муаммоларини бартараф этиш йўлидаги халқаро ҳамкорлик” мавзусида ўтказилган конференция иштирокчиларига табриги. // Халқ сўзи, 2008.13 март.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. // Халқ сўзи, 2017.-23 сентябрь.

1.4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Кишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. Ризқ-рўзимиз бунёдкори бўлган кишлоқ хўжалиги ходимлари меҳнатини улуғлаш, соҳа ривожини янги босқичга кўтариш-асосий вазифамиздир. // Халқ сўзи. 2017 йил, 10 декабрь.

II. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

2.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Тошкент.: Ўзбекистон, 2014, 70 б.

2.2 Ўзбекистон Республикасининг “Давлат мустақиллиги асослари тўғрисида”ги Конституциявий қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1991 йил, 268-модда.

2.2. Ўзбекистон Республикасининг “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги Кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/4463/0634-сон.

2.3. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодекси, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

2.4. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

2.5. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

2.6 Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

2.7. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.01.2018 й., 03/18/459/0536-сон.

2.8. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонуни // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

2.9. Ўзбекистон Республикасининг "Гидротехника иншоотларининг хавфсизлиги тўғрисида"ги қонуни // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси.-1999.-№ 95.-223-модда.

2.10. Ўзбекистон Республикаси “Фермер хўжалиги тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон.

2.11. “Тадбиркорлик фаолияти эркинлиги кафолатлари тўғрисида”ги Қонуни // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 1-сон, 1-модда.

2.12. “2017—2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ” ПФ-4947-сон Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 37-сон, 982-модда.

2.13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 12 февралдаги “Қишлоқ ва сув хўжалигини давлат томонидан бошқариш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5330-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 13.02.2018 й., 13/18/5330/0451.

2.14. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги “Қишлоқ ва сув хўжалиги давлат бошқаруви тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5418-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.04.2018 й., 06/18/5418/1082-сон.

2.15. 2017 йил 9 октябрдаги Фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, қишлоқ хўжалиги экин майдонларидан самарали фойдаланиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида ПФ-5199-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 10.10.2017 й., 06/17/5199/0078.

2.16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 17 апрелдаги Ўзбекистон Республикаси Сув хўжалиги вазирлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида ПҚ-3672-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 18.04.2018 й., 07/18/3672/1086-сон.

2.17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Балиқчилик тармоғини жадал ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПҚ-3657-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 07.04.2018 й., 07/18/3657/1027-сон.

2.18. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Балиқчилик тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-2939-сон қарори // “Халқ сўзи” газетаси, 2017 йил 3 майдаги 87 (6781)-сони.

2.19. Ўзбекистон республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 21 июлдаги “Сув хўжалигини бошқаришни ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида”ги 320-сонли қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 15.11.2017 й., 09/17/915/0259-сон.

2.20. 2013 йил Вазирлар Маҳкамасининг 82-сонли қарорига илова тарзида тасдиқланган “Ўзбекистон Республикасида сувдан фойдаланиш ва сув истеъмоли тартиби тўғрисида” Низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.12.2017 й., 09/17/1019/0463-сон.

2.21. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Сувдан махсус фойдаланиш ёки сувни махсус истеъмол қилиш учун рухсатнома бериш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.02.2018 й., 09/18/107/0697-сон.

2.22. Ўзбекистон еспубликаси Вазирлар Маҳкамасининг “Фермер хўжаликларининг насос агрегатлари ва суғориш қудуқлари истеъмол қиладиган электр энергияси қийматини қоплаш учун Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетидан субсидиялар ажратиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.05.2018 й., 09/18/320/1144-сон.

2.23. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2002 йил 5 январь 8-сон қарорига 7-илова тарзида тасдиқланган “Қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳудудида ўзаро сув хўжалиги муносабатларини тартибга солиш тартиби тўғрисида” Намунавий Низом // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.12.2017 й., 09/17/1021/0465-сон

2.24. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 7 январдаги 11-сонли қарори билан тасдиқланган “Давлат сув кадастрини ишлаб чиқиш ва юритиш тартиби тўғрисида” Низом // Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлар тўплами. ,2004.й., 5-сон 10-модда.

III. Дарслик ва ўқув қўлланмалар

3.1. Экология ҳуқуқи: Дарслик / Масъул муҳаррир М.Б.Усмонов.-Т.: 2001 й., 240-б.

3.2. Ер ҳуқуқи: Дарслик / Масъул муҳаррир М.Б.Усмонов.-Т.: 2002 й., 321-б.

3.3. Сув ҳуқуқи: Дарслик / Масъул муҳаррирлар М.Б.Усмонов, Й.О Жўраев.- Т.: 2004 й., 178-б.

3.4. Холмўминов Ж.Т. Ўзбекистон Республикасининг экологик ҳуқуқи: Дарслик.- Т.: ИИВ, 2003 й., 145-б.

3.5. Холмўминов Ж.Т. Сув ресурсларидан фойдаланиш ва муҳофаза қилишнинг экологик-ҳуқуқий ҳолати.- Т.:Фалсафа ва ҳуқуқ.- 2008 й., 40-б.

3.6. Сув ҳукуки: Дарслик / Профессор Ж.Т.Холмўминовнинг умумий таҳрири остида. Масъул муҳаррир: проф. М.Б.Усмонов. – Т.: ТДЮИ, 2011 й., 289-315-б.

3.7. Файзиев Ш.Х. Сув ҳуқуқий муносабатлар // Сув ҳукуки. -Дарслик. Маъсул муҳаррир: Усмонов М.Б., Жураев Й.О. – Т.: ТДЮИ, 2004 й., 119-б.

3.8. Рустамбоев М.Х. Сув қонунчилигини бузганлик учун жавобгарлик // Сув ҳукуки. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2004 й., 126-б..

IV. Даврий нашр ва журналлар:

4.1. Ахмонов Н.Р. Тадбиркорларнинг табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқини тартибга солиш муаммолари // ю.ф.н. дис Автореферати. Т.: 2007 й., 32-41 бетлар.

4.2. Холмўминов Ж.Т., Холмўминов О.Ж. Некоторые проблемы право собственности на землю и воды в Республике Узбекистан. // Табиий ресурсларга нисбатан мулк ҳуқуқи мавзусидаги илмий-амалий конференция материаллари.- Т.: ТДЮИ. 2007, 24-32 бетлар.

4.3. Холмўминов Ж.Т. Экологик қонун талабларини бузганлик учун фуқаровий-ҳуқуқий жавобгарлик муаммолари. // Хўжалик ва ҳуқуқ. 2001, № 2, 17-бет.

4.4. Холмўминов Ж.Т. Реализация Конвенции по охране и использованию трансграничных водотоков // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Олий ўқув курслари Ахборотномаси, 2010 й., № 1., С -28.

4.5. Ҳайитов Ҳ.Ш. Қишлоқ хўжалигида сувдан фойдаланишни ҳуқуқий тартибга солиш муаммолари.//ю.ф.н. дис Автореферати. Т.: 2009 й., 24-бет.

4.6. Мамараимов И.М. Экология қонунчилигини бузганлик учун фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарликни такомиллаштириш муаммолари.// ю.ф.н. диссертация Автореферати. Т.: 2004 й. 27-35 бетлар.

V. Интернет сайтлари:

6.1. <http://www.president.uz>

- 6.2. [http: // www.lex.uz](http://www.lex.uz)
- 6.3. [http: // www.gov.uz](http://www.gov.uz)
- 6.4. [http: // www.gawater-info.net](http://www.gawater-info.net)
- 6.5. [http: // ziyonet.uz](http://ziyonet.uz)
- 6.6. [http: // minjust.gov.kg](http://minjust.gov.kg)
- 6.7. [http: // pravo.gov.ru/proxy/ips](http://pravo.gov.ru/proxy/ips)